

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 5
MAJ

1995

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
135 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 15 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Haderslevvej 45,
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83.
Kontortid, ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:
Inge Adriansen
Museet på Sønderborg Slot
6400 Sønderborg

Kim Furdal (ansv.),
Institut for
sønderjysk Lokalhistorie,
6200 Aabenraa

Carsten Porskrog Rasmussen
Institut for Grænseregions-
forskning, 6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sønderjysk Månedsskrift
indtales på bånd, der kan
lånes på biblioteket

Udgivet med støtte af Kulturministeriets
bevilling til almenkulturelle tidsskrifter.

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Winds Bogtrykkeri ApS,
Haderslev

I dette nummer:

- Modstandsbevægelsen i Sønderjylland* 99
Modstandsbevægelsen i Sønderjylland var »den lille region med de store vanskeligheder«. Dr. phil. Aage Trommer skildrer her modstandsbevægelsens historie i Sønderjylland, der var præget af gentagne tyske oprulninger og efterfølgende genopbygning af modstandsarbejdet.
- Befrielsen af Danmark -
Det militære slutspil om Danmark* 109
Danmark slap for alvorlige krigshandlinger, men efterhånden som de allierede styrker nærmede sig den danske grænse, blev Danmark i stigende grad operationsområde for de engelske flystyrker. Museumsinspektør Henrik Skov Kristensen fortæller om det militære slutspil om Danmark i tiden op til den tyske kapitulation.
- Befrielsen i barnehøjde* 122
Museumsinspektør Poul Korse † – skildrer befrielsesdagene i Broager, som den så ud i barnehøjde.
- Set og sket i Grænselandet* 126
Journalist Eskild Bram, Haderslev, har set på større og mindre begivenheder nord og syd for grænsen i januar kvartal.
- Nyt Genforenings- og Grænsemuseum* 132
Formanden for Genforenings- og Grænsemuseet, Kaj Gottlieb Nielsen fortæller om baggrunden og planerne for oprettelsen af et Genforenings- og Grænsemuseum over for Den Gamle Grænsekro ved Frederikshøj.
- Svar på en anmeldelse* 134
Sønderjysk Månedsskrift bragt i sidste nummer en anmeldelse af Slotte, herregårde og voldsteder. Forfatteren H. E. Sørensen giver her et svar på anmeldelsen.
- Det sker - på de nordslesvigske museer* 136
- Bognyt* 138
- Bagsiden om forsiden: Så kom freden* 140
Den 4. maj 1945 eksploderede Danmark i en sand glædesrus med meddelelsen om de tyske troppers kapitulation. Kim Furdal skildrer de første befrielsesdage.

Forsidebilledet viser begejstrede borgere i Tønder, der på torvet byder de første engelske soldater velkommen den 5. maj 1945. Foto: John G. Wilson. Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

Modstandsbevægelsen i Sønderjylland

Af AAGE TROMMER

Modstandsarbejdet i Sønderjylland kom i gang i 1943. Aage Trommer skildrer her modstandsbevægelsens start og dens videre udvikling, der var præget af gentagne tyske oprulninger fulgt af en genopbygning af modstandsarbejdet.

Illegal virksomhed i Sønderjylland kan for alvor spores i 1943. Da finder man de første sabotageaktioner i landsdelen, og omkring årsskiftet 1943-44 begyndte dannelsen af militærgrupper at gå i gang. Men naturligvis var rødderne ældre.

Den danske regerings reaktion på be-

sættelsen den 9. april 1940 var under protest at ordne forholdene, dvs. at føre samarbejdspolitik. Samarbejdspolitik indadtil, med dannelse af en samlingsregering og borgfred mellem de demokratiske partier, og samarbejdspolitik udadtil med Tyskland. I Sønderjylland blev denne politik understøttet og båret oppe af Dansk Samråd, et samarbejdsorgan for de fire store partier og med repræsentanter for de store nationale foreninger. De illegale pionerer førte naturligvis deres kamp mod tyskerne, men frem til den 29. august 1943 førte de den

Resultatet af en jernbanesabotage ved Rødekro september 1944. Foto: Museet for Danmarks Frihedskamp 1940-1945.

Arbejdere i færd med at udbedre skaderne efter en jernbanesabotage ved Bolderslev. Uden år. Foto: Th. Christesen. Institut for sønderjysk Lokallhistorie.

umiddelbart mod samarbejdspolitikken. Som sådan var den en politisk kamp, en alternativ udenrigspolitik.

Det giver på denne baggrund sig selv, at de illegale pionerer stod for andre politiske standpunkter end de, der stod bag samarbejdspolitikken. Man finder dem placeret på det yderste venstre og det yderste højre på den politiske skala. Kommunisterne blev illegaliserede den 22. juni 1941, da lederne blev eller blev søgt arresteret, og de blev den første organiserede illegale bevægelse. Kommunisterne tog i vinteren og foråret 1942 initiativ til at oprette Frit Danmark som en tværpolitisk modstandsorganisation, der skulle gøre partiets parole om en national kampfront til virkelighed.

I løbet af 1942 blev stadig flere medlemmer af det lille parti Dansk Samling aktiviseret i illegalt arbejde. Partiet som

sådan gik aldrig over i illegaliteten, men det gjorde til gengæld mange af dets medlemmer og sympatisører. I 1942 begyndte også en del ungkonservative at røre på sig illegalt.

Ved siden af kommunisterne, Frit Danmark og Dansk Samling blev Ringen i tidens fylde den fjerde store modstandsorganisation. Den oprettedes i slutningen af 1941 for at sprede fortrolig oplysning, men gik først over i egentlig illegalitet efter den 29. august 1943.

De tidligste sønderjyske modstandsgrupper
Vi genfinder med variationer dette mønster i Sønderjylland. Kommunisterne havde aldrig stået stærkt i landsdelen og gjorde det heller ikke i besættelsens begyndelse. Arrestationerne den 22. juni 1941 og i dagene derefter foregik også i Sønderjylland, hvor nogle få kommuni-

ster blev sat fast i Tønder, Haderslev og Sønderborg, men de allerfleste af dem blev løsladt i løbet af nogle få dage. I Aabenraa var der slet ingen at arrestere. Det var kun små partiafdelinger med et medlemstal i dusinstørrelsen eller mindre, lederen af partiets illegale sydjyskfynske distrikt, Holger Vivike, kunne besøge i tiden derefter. Stort andet end distribution af illegale blade, først og fremmest »Land og Folk«, fik de ikke udrettet. Kommunisternes nærmeste hovedbastion var Esbjerg, men det er en anden historie bortset fra, at Esbjergkommunisterne indimellem udstrakte deres virksomhed syd for Kongeåen. Deres kontakter til Tønder førte således til sprængning af byens lokomotivremise den 1. juli 1943.

Frit Danmark fik sin første og eneste egentlige gruppe i landsdelen i Haderslev i forsommeren 1943 på initiativ af Frit Danmarks rejsesekretær, kommuni-

sten Ib Nørlund. En Frit Danmark-gruppe skulle ideelt være tværpolitisk med en repræsentant for hvert af de politiske partier. Det var Haderslev-gruppen ikke. Den havde sit tyngdepunkt i Det unge Grænseværns nationalpolitiske arbejde.

Når det gælder højrefløjen, skal den såkaldte Aabenraa-kreds nævnes først. Den kan i sin oprindelse føres tilbage til Aabenraa K. U., der i 1938 skilte sig ud fra landsorganisationen i protest mod Christmas Møller-fløjens sejr. I eftersommeren 1940 oprettedes den nærmest som en genrejserkreds - »til skabelse af en rank, villende og modig nation«, men bevægede sig i løbet af 1941 og 1942 langsomt, men sikkert i retning af Dansk Samling og gik ved valget i marts 1943 100 % ind for partiet. Kredsen gik med liv og sjæl ind for terrænsportsarbejdet, blev koblet på P-ordningen (hærens fortrolige mobiliseringsplan) og fik i april

En sabotagesprængning af en blokpost på Tinglev station umiddelbart før kapitulationen. Foto: Th. Christesen. Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

Med sit vidtfavnende kontaktnet og på foranledning af Flemming Juncker opbyggede farvermester Jacob Jacobsen (1902-1975) den første ledelse af region III. Efter tyskernes optrevling af ledelsen flygtede Jacob Jacobsen i 1944 til England, hvorfra han vendte tilbage til Sønderjylland umiddelbart efter den 4. maj 1945. På billedet ses »farver« Jacob Jacobsen til venstre sammen med redaktør Bjørn Hanssen og hustru. Foto: Th. Christesen. Institut for søndejysk Lokalhistorie.

1942 sin illegale debut. En ung nordmand sprang under transport til Tyskland af toget og havnede hos et af kredsens medlemmer. Aabenraa kredsen tog sig af ham og fik ham hjulpet til København. I sommeren 1943 blev kredsen aktiviseret til sabotage.

Initiativet hertil kom fra Tønder, hvor Dansk Samling-manden J. M. Bøge i sommeren 1943 fik oprettet en række smågrupper med folk fra Tønder, Tinglev, Padborg og Sønderborg samt kredsen i Aabenraa. Bøges første vellykkede akti-

on var sprængningen af en transformator ved Vilsbæk den 28. august 1943. Bøge og hans folk lavede en række aktioner i efteråret 1943, bl. a. mod jernbanerne, men det varede kun til begyndelsen af december 1943, da han måtte flygte til Sverige med Gestapo i hælene. Grupperne blev derefter inaktive undtagen i Sønderborg, hvor man helt frem til og med den 6. april 1944 kunne gennemføre en række mindre sabotageaktioner.

Strejker og uroligheder

Samarbejdspolitikken i sin hidtidige form brød sammen den 29. august 1943, da regeringen trådte tilbage efter tyske krav om bl. a. indførelse af dødsstraf. Fra tysk side erklæredes undtagelsestilstand, hæren og flåden afvæbnedes, og mandskabet interneredes. Baggrunden herfor var den bølge af uroligheder og strejker, der i august fejede hen over store dele af den danske provins med Esbjerg, Odense og Ålborg som begivenhedernes centre. 17 byer gik i total strejke, i adskillige andre kom det til uroligheder i gaderne og slagsmål mellem unge danskere og tyske soldater.

Strejkerne nåede ikke Sønderjylland, men i Haderslev kom det til uroligheder. Baggrunden var rygter lørdag den 21. august om, at der var kommet »18 sabotører« til byen for at klippe håret af de piger, der gik med tyske soldater. Den tyske kommandant sendte patruljer på gaden, rudeknusninger og gadeuroligheder fulgte i kølvandet herpå, og først den 25. blev der atter ro i byen. Kommunisterne, der overalt i de strejkende byer fungerede som situationens generalstab, søgte ikke i Haderslev at udnytte situationen, formentlig fordi de var for svage. Gram, Christiansfeld, Aabenraa og Sønderborg oplevede svage tilløb til hærværk, men heller ikke mere.

Derimod fandt der i 1944 flere gange proteststrejker sted i Sønderjylland. Den

18. april strejkedes der i Sønderborg, fordi en tysk ministryger affyrede et skud mod broen over Alssund og dræbte en mand. Den 26. maj strejkede Gråsten efter drabet på chefen for Grænsegendarmeriet, oberst S. B. Paludan-Müller. I dagene fra den 15. til den 20. september strejkedes der i kortere eller længere tid i alle de sønderjyske købstæder, først i protest mod, at der (for første gang) førtes fanger fra den nyåbnede Frøslev-lejr til koncentrationslejre i Tyskland, dernæst i protest mod opløsningen af politiet den 19. september.

Region III dannes

Indtil efter sommeren 1943 må man tale om modstandsbevægelser i flertal, hvor uendelig små aktivisters tal end var. I september 1943 dannedes imidlertid Frihedsrådet som fælles organ for de fire ovennævnte bevægelser: kommunisterne, Frit Danmark, Dansk Samling og Ringen. Det var et heldigt initiativ til at holde modstandsaktiviteten samlet. Netop efteråret 1943 sås adskillige tegn på fremkomsten af, hvad man kunne kalde »partihære«. Bag nogle af disse spores en frygt for, hvad kommunisterne kunne og ville. De havde jo udnyttet »augustoprøret«, og der gik vilde rygter om deres våbenlagre, der - selvfølgelig - intet havde på sig. I Sønderjylland gik den københavnske organisation »Dannevirke«, der var af konservativ proveniens, i

gang med at lave grupper i slutningen af 1943. Resultater blev der kun i Sønderborg og på Als, men store tyske oprulninger i København afsnørede dette initiativ.

Frihedsrådets oprettelse bidrog i høj grad til at stække og minimere denne tendens til partihære. Endnu mere betød dog nok de direktiver, der ved nytårstid 1943-44 kom fra England. SOE - den engelske organisation, der skulle »sætte Europa i flammer« - havde faldskærmsfolk i Danmark fra begyndelsen af 1942. Men rigtigt sving i det engelske arbejde kom der først fra foråret 1943. Der var en »englænder« i Esbjerg i sommeren 1943, hvis vigtigste funktion blev at levere sprængstof til kommunisternes sabotage. Hans efterfølger, der kom i august og virkede til februar 1944, fik lavet et netværk, der bl. a. strakte sig til Bøge i Tønder og kunne forsyne denne med sprængstof. SOE's vigtigste indsats blev dog direktiverne om en storstilet

Aage Højland Christensen (1902-1961) under en tale på Skamlingsbanken den 24. juni 1945 i anledning af befrielsen. Højland Christensen blev chef for modstandsregion III, da modstandsbevægelsen skulle bygges op for tredje gang. Efter krigen blev han udnævnt til oberstløjtnant og sluttede en livslang karriere i hæren med udnævnelsen til chef for vestre landsdelskommando i 1960. En stilling han besad indtil sin død. Foto: Th. Christesen. Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

Englændernes indtog i Aabenraa den 7. maj 1945. Her bliver de modtaget på hjørnet af Nørreport og Reberbanen. Foto: Th. Christesen. Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

oprettelse af militærgrupper samlet i regioner til at stå klar til indsats, når krigen nåede Danmark, hvorved man i almindelighed forestillede sig en invasion på Vestkysten. I Jylland blev dette arbejde forestået af Dansk Samling-manden Flemming Juncker, og han henvendte sig i januar 1944 meget naturligt til sin partifælle, farver Jacob Jacobsen i Aabenraa, og bad ham organisere arbejdet i Sønderjylland. Dermed skabtes den første ledelse af Region III. Egentlig skulle en regionsledelse bestå af en kommunist, en Dansk Samling-mand og en uden for partierne, men bl. a. i Sønderjylland blev der taget meget uortodokst på dette. Regionsledelsen blev i al praksis identisk med Aabenraa-kredsen, hvortil i februar kom en kommunist i skikkelse af Kai Ibsen fra Kolding og en militær sagskyndig til at stå for sabotagen. Han fik

imidlertid ikke nogen indflydelse på arbejdet.

Regionen var af Juncker kun tænkt som omfattende Sønderjylland, men takket være Ibsen blev tværbaneområdet fra Fredericia via Kolding over til Esbjerg og Varde også koblet på regionen. Kongeåen blev aldrig nogen regionsgrænse.

Den nye ledelse gik i gang med at danne grupper, dels sabotagegrupper, der på et givet signal skulle gå i aktion mod bestemte forudpegede mål, dels militærgrupper, der først skulle sættes ind, når invasionen nåede Danmark. Gruppedannelsen var mest intensiv i og omkring Aabenraa. Jo længere væk man kom, des færre blev grupperne, og jo senere kom arbejdet i gang. I og omkring Aabenraa med Gråsten samt i og omkring Haderslev blev der skabt en række grupper,

vel ialt på et par hundrede mand. Der blev skabt forbindelse til grupper i Tønder, derimod ikke til Sønderborg. Byen var perifer og dertil opfattet som sikkerhedsmæssigt belastet. Våben og sprængstof kom i begrænset omfang i tre-fire sendinger nordfra. Sprængstoffet blev benyttet ved en række aktioner den 30. april, da London dekreterede »generalprøve«.

I dagene fra den 26. maj til ind i juni rullede tyskerne hele den første regionsledelse op. De fleste blev arresteret, nogle få undgik arrestation, deriblandt regionslederen farver Jacobsen. Grupperne i Aabenraa og Haderslev blev stort set elimineret, kun Tønder gik fri. Denne oprulning var en udløber af en tysk aktion mod hærens efterretningstjeneste og P-ordningen, og når den fik et så stort omfang, som tilfældet var, skyldtes det, at mange var involveret i flere forskellige former for illegal aktivitet.

Hæren overtager ledelsen

I næste omgang var det så at sige hæren, der tog over. Da hærens officerer kom ud af interneringen i oktober 1943, oprettede hærledelsen - general Gørtz og hans »lille generalstab« - deres eget illegale net ud over landet. Officererne blev koncentreret i København i særlige grupper. Nogle få blev stillet til rådighed for den »civile« gruppedannelse - således den førnævnte militære sagkyndige i regionsledelsen. Som hjælper for Flemming Juncker blev oberstløjtnant Vagn Bennike sendt til Jylland. Bennike overtog ledelsen af arbejdet i Jylland, efter at Juncker havde måttet forsvinde ud af landet. Han opfattede sig nok så meget som den lille generalstabs mand som Frihedsrådets, med andre ord som en del af hærens net.

Bennike tog efter sammenbruddet initiativet til at reorganisere Region III, idet han »pålagde« en af sine unge officerer,

premierløjtnant B. B. Iversen, »at genopbygge organisationen i landsdelen«. Dette skete i samarbejde med den »nye kommunist«, der fulgte efter Kai Ibsen, montør Vagn Merrild Jensen. Samarbejdet var ikke særligt harmonisk, dertil var den gensidige mistænksomhed i politisk henseende for stor. Denne mistænksomhed kunne også spores lokalt, således i Haderslev. Man kan diskutere, om Iversen kunne kaldes regionsleder. Bennike arbejdede ihærdigt på at centralisere al jysk virksomhed direkte under sin ledelse. Han opererede kun med underledere og kaldte i et telegram til London Iversen for »stedfortræder i Sønderjylland« - og premierløjtnanten havde vel intet andet valg i forhold til sin oberstløjtnant end at acceptere dette.

Samtidig med dem arbejdede en af de få »overlevende« fra Aabenraa, bankassistent Sven Hoffmann, på at knytte så mange af de bristede tråde som muligt. Han gjorde dette i opdrag for Ringen, omend han begik den fejl at videregive sine kontakter umiddelbart til Jyllandslederen. De skulle være gået rundt om Ringen, dvs. Frode Jakobsen, og herfor fik han knotne ord. Men en lang række af de genoplivede eller nye grupper blev nu »katalogiseret« som Ringen-grupper, og det var definitivt slut med Dansk Samlings plads på første parket i landsdelen.

I slutningen af juli 1944 kunne Bennike rapportere til London, at »det sønderjyske område er nu under langsom genopbygning«. Haderslev og opland kom først på benene, derpå Aabenraa og opland, og forbindelsen retableredes til Tinglev og Tønder, ligesom der nu igen kom gang i Sønderborg og på Als. Skal man vove et styrketal, må det med al usikkerhed blive små 300 (og for hele regionen ca. 750) i slutningen af september 1944.

Grupperne var fortsat dels sabotagegrupper, dels militær- eller ventegrup-

Frihedskæmpernes våbendepot i Skibbrogade, Aabenraa, lige efter befrielsen. Foto: Th. Christesen. Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

per, idet sabotagegrupperne var koncentreret langs de to jernbanelinier ned gennem Sønderjylland. Arbejdets reorganisering tog sin tid. Man skal frem til september 1944, før der for alvor kom gang i sabotageaktionerne, dels og især mod jernbanerne, dels - især i Haderslev-området - mod håndværksvirksomheder, der arbejdede for tysk regning.

Hele denne reorganisering af det illegale apparat og opblomstringen af sabotageaktiviteten fik en brat ende, da Gestapo i begyndelsen af oktober fik held til at rulle det meste af regionen op. De foretog snevevis af arrestationer inklusive Iversen, hans nærmeste medarbejdere og adskillige byledere. Af topfolkene slap kun kommunisten Merrild Jensen, og han begyndte at få sat Haderslev på benene igen, ligesom den førnævnte Sven Hoffmann fra København rejste til Aabenraa, Sønderborg og Padborg for at få stablet nogle nye Ringen-kontakter på benene.

Højland Christensens periode

Den afgørende mand var imidlertid kap-

tajn Aage Højland Christensen. Han havde i adskillige måneder rejst land og rige rundt for at skabe Ringen-grupper, deriblandt også i Sønderjylland. I sammenbruddets time tilbød han sig hos Bennike som ny regionsleder. Bennike sagde ikke umiddelbart ja tak, men forhørte sig først hos den lille generalstab, for Højland havde tidligere gjort sig ud til bens. Den 2. november 1944 fik Bennike at vide, at han kunne anvendes, »når De selv kører ham i snor af passende længde«. Og så blev Højland regionschef.

Han var en stærk lederpersonlighed, der omkring sig opbyggede en regulær stab af medarbejdere eller måske rettere underordnede, og det var helt klart, at Bennike i ham ikke fik en ny underleder. Han kunne og ville selv lede sin region - og gjorde det. Forholdet mellem Højland og Bennike blev derfor hurtigt lige så dårligt som forholdet mellem Bennike og modtagechefen Toldstrup i nord. Bennike sad imidlertid over for Højland inde med en trumf, som han ikke havde over for Toldstrup, nemlig telegrafforbindelsen til England. Den havde Høj-

land ikke, og han fik den aldrig. Den nye regionschef gik straks i gang med at organisere, henholdsvis reorganisere byledelserne regionen rundt. Det var ikke uden problemer at skaffe kvalificerede og villige folk. Kompetente folk var en mangelvare. Så sent som i april 1945 skrev Højland til Bennike: »Vi er uden militære ledere i alle byer undtagen tre, vore vanskeligheder er derfor så store, at vi vil være glade for befalingsmænd, selv om de også er af anden klasse, det må jo dog være bedre end ingenting«. Men han fik ingen. Der var endvidere de steder, hvor der fortsat kunne spores stærke modsætninger mellem kommunisterne og de »borgerlige«. Men i løbet af november og december 1944 og fortsat ind i det nye år blev der skabt byledelser bestående af en byleder og en sabotageleder. Gruppedannelsen tog fart, omfattende dels nogle - oftest meget få - sabotagegrupper, dels militærgrupper, der, når de blev talrige nok, sammenfattedes i kompagnier. Højland var som nævnt Ringens mand, og de nye grupper blev klassificeret som Ringen-grupper. Region III kan i denne sidste fase uden overdrivelse karakteriseres som en Ringen-region.

Udviklingen af arbejdet blev til stadiet ledsaget af tyske arrestationer eller forsøg derpå. I Haderslev blev sabotagelederen arresteret i januar 1945 og hans efterfølger i februar. I Aabenraa blev bylederen arresteret i april 1945. I Gråsten måtte bylederen forsvinde i februar, og i samme måned blev sabotagelederen i Sønderborg arresteret, mens bylederen måtte forsvinde. I Padborg blev sabotagearbejdet revet op i februar, bylederen måtte forsvinde, og arbejdet gik i stå. I Tønder måtte bylederen væk fra byen i april, og i Toftlund måtte han gå under jorden i samme måned. Det illegale organisationsarbejde var ikke bare et spørgsmål om op- og udbygning,

men i allerhøjeste grad om stadig genopbygning, først og fremmest på lederniveauet. Gestapo var aktiv til det sidste.

Men udbygget blev der. Oversigten nedenfor viser ekspansionen i afrundede, til dels skønnede tal:

<i>Ultimo november</i>	1944	<i>Befrielsen</i>
Haderslev	130	500
Aabenraa	50	400
Sønderborg	190	500
Gråsten	40	325
Padborg	60	50
Tønder	35	500
Toftlund	—	50
Skærbæk	—	50
Rødding	70	120
Ialt	c. 575	c. 2500

Tallene dækker bylederdistrikterne og omfatter også de til hovedbyen hørende oplandsgrupper. Hele regionen - inklusive området nord for Kongeåen - omfattede ca. 4.400 modstandsfolk ved befrielsen. Procentdelen af den samlede befolkning var i Sønderjylland ca. 1,3 %, hvilket var en smule højere end procenten på landsplan. Regionsledelsen opfattede selv regionen som »den lille region med de store vanskeligheder«, hvilket afspejlede dels de mange arrestationer, dels frygten for, at det tyske mindretal ville optræde som angivere ved først givne lejlighed. Det kan imidlertid konstateres, at kun få af de utallige arrestationer kan henføres til medlemmer af mindretallet.

Et var at danne grupper, noget andet at skaffe våben til ventegrupperne og sprængstof til sabotagegrupperne. Materiellet måtte tilføres nordfra, for der fandt aldrig nedkastninger sted i Sønderjylland, og i Regionens øvrige områder blev det kun til fire nedkastninger i marts og april 1945. Nogen sprængstof-

mangel blev der dog aldrig tale om. Derimod nåede man i regionen som helhed kun til en bevæbningsprocent på ca. 50.

Den vigtigste sabotageaktivitet i Højlands periode var jernbanesabotagen. I Sønderjylland kom den først i gang i februar 1945 - et klart vidnesbyrd om, at Gestapos store oprulning af arbejdet i oktober gav tyskerne et pusterum på fire måneder. Sabotagens effekt hæmmedes af, at der ikke var tilstrækkeligt mange sabotagegrupper at sætte ind. I særdeleshed var vestbanen fra Bramminge sydpå et svagt punkt. Sabotørerne i Rødding blev for at afhjælpe miseren brugt som en rejsegruppe på både den østlige og den vestlige længdebane og på tværbanen fra Kolding til Esbjerg. Det mål, Højland så sent som den 10. april 1945 opstillede, nemlig »at hindre enhver brug af jernbanen til transport såvel i den nordlige som sydlige retning uden hensyn til trafik«, blev ikke nået.

Det sønderjyske råd

Der blev i Sønderjylland som overalt i landet i efteråret 1944 oprettet lokalkomiteer sammensat af repræsentanter for alle modstandsorganisationer. De skulle »formidle Frihedsrådets paroler og optræde efter Rådets retningslinier i lokale spørgsmål«. Deres væsentligste opgave blev at forberede interneringslister til retsopgøret efter befrielsen.

Væsentligere i landsdelen var dog oprettelsen af Det sønderjyske Råd sent i efteråret 1944. Det bestod af apoteker Svend Aage Poulsen, Aabenraa, som repræsentant for Ringen, grosserer Svend Johansen, Gråsten, for Dansk Samling, fagforeningsformand Siegfred Larsen, Tønder (afløst af adjunkt Otto Høyer, Tønder), for kommunisterne, og redaktionssekretær A. Söchting, Haderslev, for Frit Danmark. Det nåede umiddelbart inden befrielsen at formulere sit, dvs. modstandsbevægelsens krav med hen-

syn til det tyske mindretal i otte punkter, deriblandt udvisning af alle medlemmer af mindretallet, »der havde båret tysk uniform, været stikkere, marinevægte-re, sabotagevagter eller skaffet sig en sådan retsstilling, at de havde kunnet unddrage sig dansk retsforfølgelse«, afskedigelse af illoyale tysksindede embedsmænd, lukning af tyske forsamlingshuse og skoler samt konfiskation af Kreditanstalt Vogelgesangs ejendomme og værdier. I sammenligning med andre krav, der fremførtes i den illegale presse, kan disse otte punkter ikke karakteriseres som yderligtgående.

Det var de derimod i Dansk Samråds øjne. På dettes sidste møder inden befrielsen drøftedes mindretalsordningen. Amtmand Refslund-Thomsens råd var: »Lad de ekstreme hamre løs, og lad os spare kræfterne foreløbig«. Men flertallet ville nu fem minutter i tolv i kontakt med modstandsbevægelsen. »Det var ikke for tidligt at få forbindelse med den«. Hvortil folketingsmand A. Svensson replicerede: »Så måtte vi jo vide, hvor modstandsbevægelsens repræsentanter er at finde«.

Bemærkningen viser tydeligt, at modstandsbevægelsen i Sønderjylland opstod uden om, ja i virkeligheden på trods af de sædvanlige politiske og kulturelle organer i landsdelen. Det er også bemærkelsesværdigt, hvor stort indslaget af folk fra »det gamle land« var i modstandsbevægelsen, først og fremmest i lederlaget. Der var et svælg mellem aktivisterne og de gamle nationale ledere, og det fik sit særdeles håndgribelige udtryk, da amtmand Refslund Thomsen på befrielsesmorgen mødte op i Kruså for at byde de første englændere velkommen. Bylederen i Aabenraa viste ham efter udtrykkelig instruks fra regionsledelsen bort.

Befrielsens time tilhørte modstandsbevægelsen.

Befrielsen af Danmark

- Det militære slutspil om Danmark

Af HENRIK SKOV KRISTENSEN

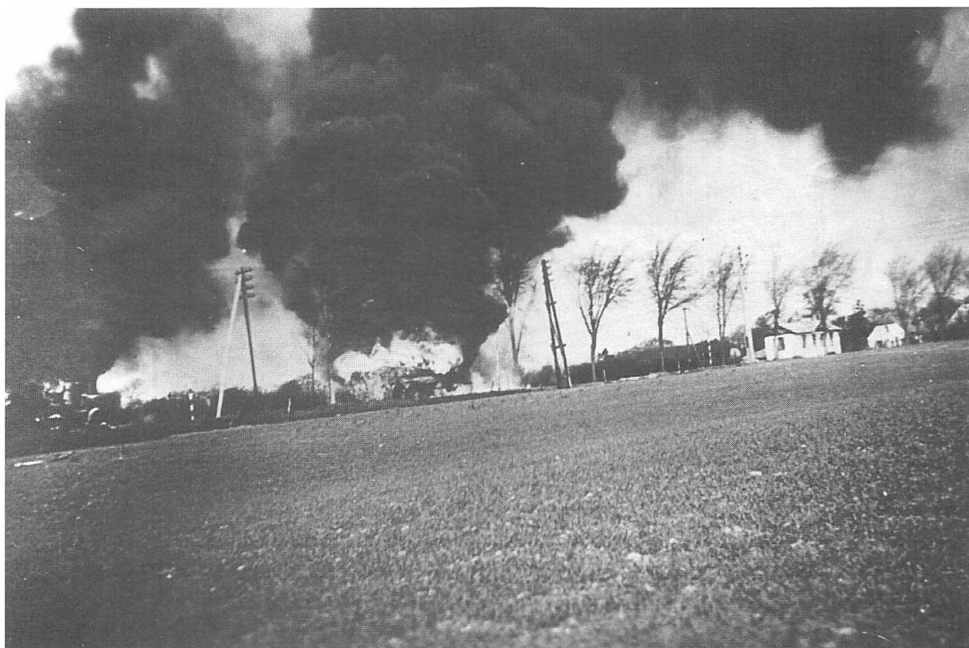
Danmark slap i elvte time for at blive inddraget i krigen. Museumsinspektør Henrik Skov Kristensen fortæller om det militære slutspil om Danmark og Tysklands kapitulation den 4. maj.

I år fejrer Danmark 50-året for befrielsen. Uden at det skal opfattes bagstræberisk, vil det i den forbindelse være på sin plads at understrege, at Danmarks frihed først og fremmest blev vundet på slagmarken af de allierede. Og at Danmark, selv om vi med rette betegner besættelsesårene som »de fem forbandede år«, slap så uendelig nådigt gennem de

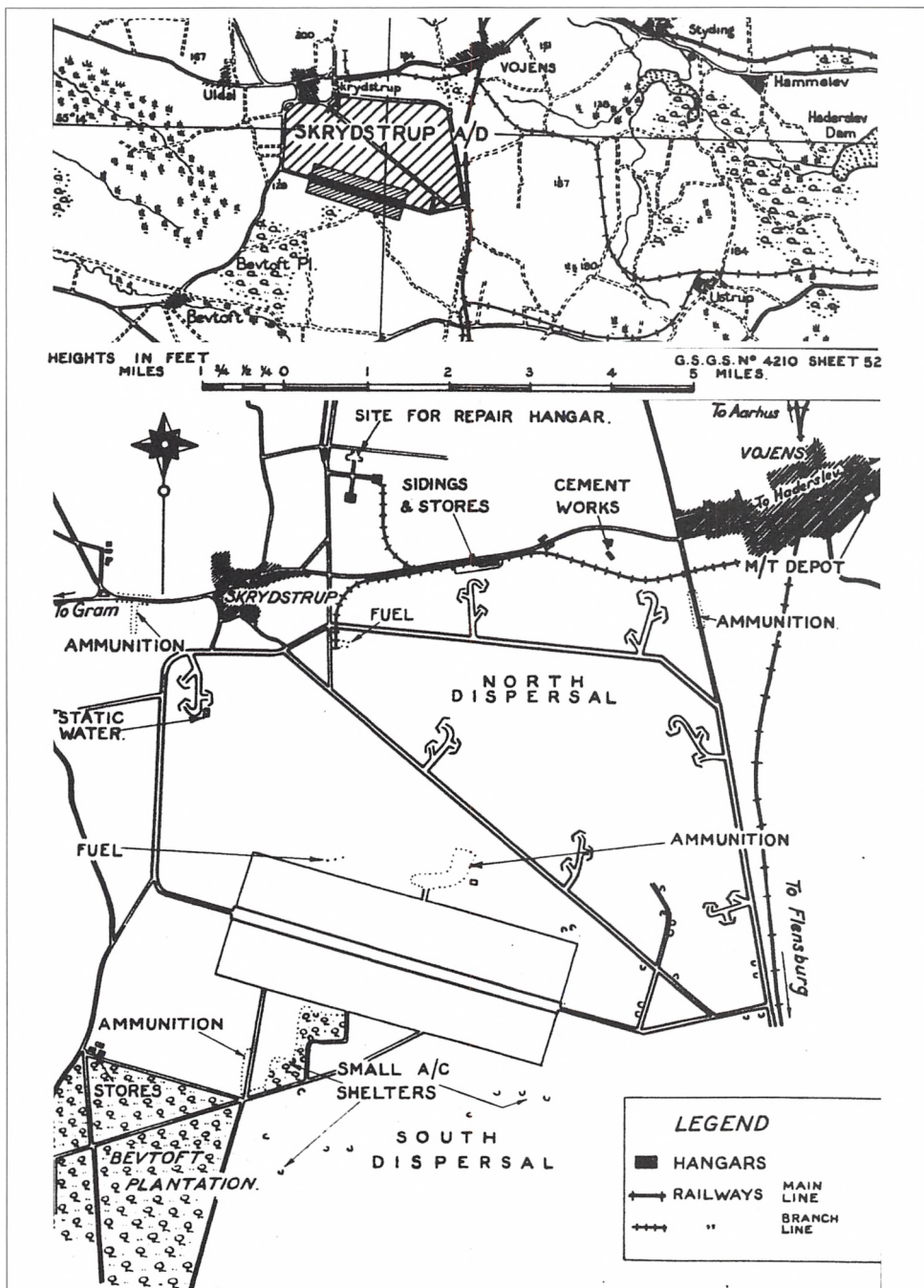
fem år, sammenlignet med andre europæiske lande. Ja, selv befrielsen blev forholdsvis fredelig. I andre tysk-besatte lande syd for os blev befrielsen betalt i blod under hårde kampe, som trak et ødelæggende spor hen over landene.

I det følgende skal berettes om, hvordan krigen i sin sidste hektiske fase nåede Danmarks dørtærskel, og hvordan den i enkelte forhold faktisk trådte over.

Tidligt om eftermiddagen den 2. april 1945 lettede en gigantisk flåde af tunge amerikanske bombefly fra deres baser i England. De blev eskorteret af ikke min-

Engelske jagere i færd med at skyde tyske militærbiler ved Bodum i brand den 4. maj 1945. Foto: Th. Christesen. Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

British efterretningskort over Skrydstrup flyveplads efteråret 1944.

dre end 616 langtrækkende amerikanske jagerfly. Målet var seks tyske flyvepladser i Danmark: Grove (Karup), Kastруп, Aalborg, Værløse, Vandel og Skrydstrup flyvepladser.

Umiddelbart før den jyske vestkyst vendte styrken imidlertid om igen uden at have gennemført angrebene. Sigtheden over Danmark var for dårlig.

Danmark blev derved sparet for et sandt ragnarok. Bombeflyene ville muligvis have været i stand til at bombe målene nogenlunde præcist, men alle erfaringer, også fra Danmark, viser, at de mange eskortefly ville have spredt sig ud over Danmark og have angrebet alt, hvad der rørte sig på jorden.

Angrebet den 2. april var bestilt af feltmarskal Montgomery. Han var chef for den 21. Armé-gruppe, som kæmpede sig vej mod Slesvig-Holsten og Danmark. Montgomery prioriterede luftherredømmet i det område, hvor hans tropper skulle kæmpe, meget højt. På dette tidspunkt af krigen var store dele af det tyske luftvåbens fly presset op på flyvepladser i Slesvig-Holsten og Danmark på grund af Montgomerys fremrykning. Altså skulle de tyske fly angribes her, så de ikke kunne genere fremrykningen.

Angrebet blev af uvisse årsager ikke forsøgt gentaget. På dette tidspunkt af krigen prioriterede de vestallieredes overkommando fra dag til dag, men det planlagte angreb viser, at fronten nærmede sig Danmark, og at Danmark efter fem års perifer placering nu igen var kommet med på de vestallieredes taktiske krigskort.

At fronten nærmede sig viste sig ved andre luftangreb, selv om de forblev sporadiske og udelukkende ramte Sønderjylland. Disse angreb blev udført af de taktiske flystyrker, som fra fremskudte flyvepladser i nærheden af fronten opererede til direkte støtte for Montgomerys tropper. Det var kraftigt bestykkede

jagerfly, som under et nærmest totalt luftherredømme hamrede løs på tysk transport og tyske flyvepladser. Flyene så at sige »rensede« omkring Montgomerys tropper.

Første gang jagerflyene fik udvidet deres operationsområde til op over den tysk-danske grænse, var den 23. april, og den 24. april udførte flyene et angreb på Skrydstrup flyveplads.

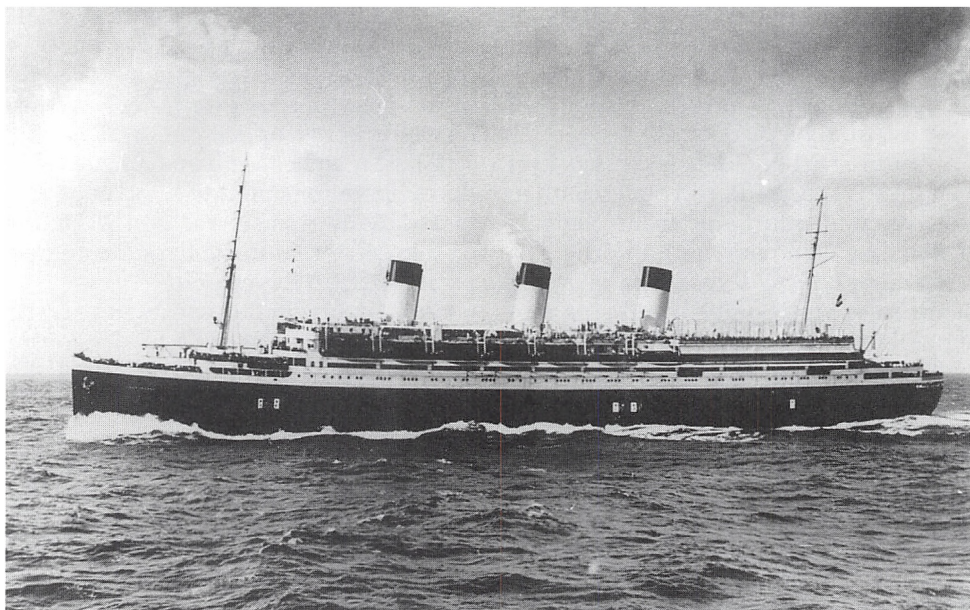
Skrydstrup var den eneste store tyske flyveplads i Sønderjylland. Tyskerne startede bygningen af den i efteråret 1943, og betonstartbanen på 2000 x 60 m var færdig i oktober 1944. Basen blev dog ikke anvendt i større omfang i 1944. Først i februar 1945 kom der ifølge britiske efterretningsrapporter et større antal fly til Skrydstrup. Det drejede sig om ca. 200 énmotorede jagerfly, som tilhørte en flyverskole fra Breslau.

Skolen blev med stab og materiel overført til Skrydstrup, og flyene forblev på Skrydstrup indtil krigens afslutning.

Disse mange fly, som sandsynligvis ikke var i stand til at lette på grund af mangel på brændstof, udgjorde nu et fristende mål.

Da Flight Lieutenant Turney ved middagstid den 24. april ankom over Skrydstrup i spidsen for 11 Tempest jagerfly, beordrede han først en orienteringsoverflyvning i ca. 1 km højde. Herpå gav han over radioen ordre til, at de tyske fly, som stod spredt nord for hovedstartbanen, skulle angribes sektionsvis. Ifølge de britiske flybesætninger gav angrebet gode resultater: to fly blev ødelagt og andre 13 beskadiget.

Tempest flyene kom dog ikke hjem uden skrammer, for under deres styrt-dyk-angreb blev de beskydt heftigt fra jorden. Fire af de britiske maskiner blev beskadiget, tre af dem endda alvorligt. Alle maskinerne kunne dog stige og slutte op i formation over skyerne for at vende tilbage til basen. Der var endda

»Cap Arcona« fotograferet i fredstid, hvor skibet fungerede som passagerskib med plads til 2.150 passagere. Da det blev angrebet af britiske fly den 3. maj 1945 i Lübeckerbugten, var der ca. 4.600 KZ-fanger om bord på skibet. Af dem omkom langt de fleste. Kun ca. 350 reddede sig i land. Foto: Museet for Danmarks Frihedskamp 1940-1945.

ammunition til overs til at skyde et tog i Tyskland i brand.

En prominent person oplevede angrebet på Skrydstrup flyveplads, nemlig Grev Folke Bernadotte. Bernadotte var netop ved at lette fra flyvepladsen i et dansk ambulancefly, da angrebet satte ind. Sammen med sin danske pilot måtte Bernadotte springe ud af flyet og søge dækning i den nærmeste grøft. Når den prominente svensker befandt sig på Skrydstrup, skyldtes det, at han i forbindelse med sine forhandlinger med Reichsführer Himmler vedrørende evakueringen af KZ-fanger fløj mellem Kastrop og Skrydstrup.

Kraftigst mærkede Sønderjylland jagertogterne den 4. maj om formiddagen. Flere jagerformationer hjemsøgte landsdelen, og denne gang gik det især ud over den kørende trafik.

En af formationerne, som bestod af 12 Spitfire fly fra 402 canadiske eskadrille, rapporterede efter hjemkomsten at have ødelagt to køretøjer og beskadiget ti. Så det er uden tvivl primært denne enhed, som stod bag følgende hændelser:

En lastbil med 6-7 danske arbejdere, som var på vej til arbejde i tørvemosen ved Klipleve, blev beskudt fra luften. En arbejder blev dræbt. En dansk lastbil blev beskudt syd for Sønderborg, en personvogn blev beskudt i Svenstrup by på Als, hvorved en pige blev hårdt såret. En anden melding fra Statens Civile Luftværn omtaler, at en pige blev dræbt under beskydning af landevejen ved Oksbøl, så disse to hændelser er sandsynligvis identiske. I det samme område på Nordals blev en dansk lastbil læsset med 50 smørdritler beskudt. En del af smørdritlerne blev ødelagt, og fire af de ube-

skadigede blev lige så stille »organiseret« af en værnemagtsafdeling, som var på vej til Nordborg. Ved Brandsbøl i samme område blev en personbil beskudt, og der opstod skader på en ejendom. En tjenestekarl, som blev såret, har sandsynligvis opholdt sig ved ejendommen. En lastbil fra Genner blev beskudt på vejen 4 km nordvest for Aabenraa. Der må have været tale om en kreaturtransport, for to køer måtte lade livet. En lastbil fra Stenderup blev beskudt umiddelbart nordvest for Rise-Hjarup. I lastbilen, som var læsset med byggematerialer, slap føreren uskadt. Sammesteds blev en personvogn fra Aabenraa beskudt. Bilen blev fulstændig ødelagt, men der var ingen tilskadekomne.

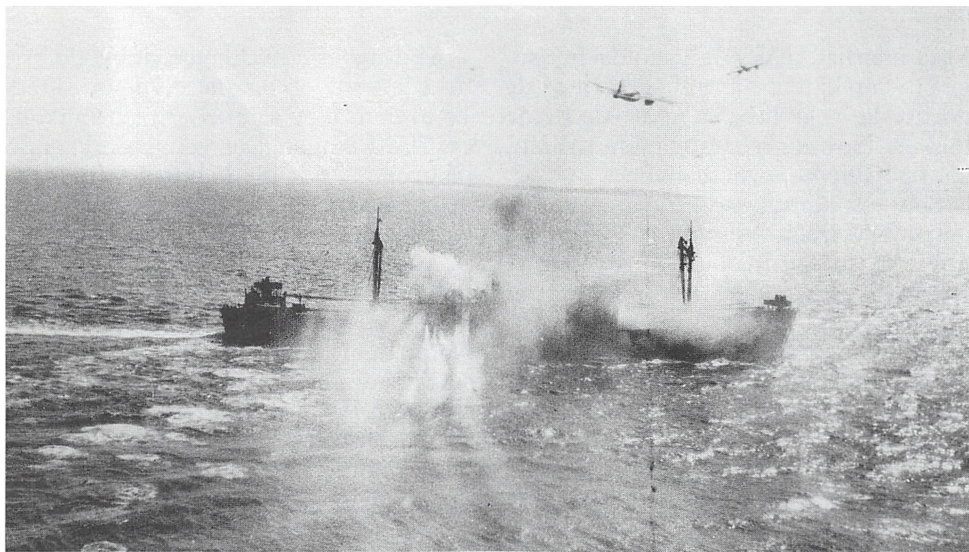
Men også den tyske værnemagt blev ramt! Lige syd for Haderslev brød et lille lokalt ragnarok løs, da to tyske tankbiler med tilsammen 27.000 l benzin og to lastbiler læsset med håndgranater udbrændte totalt. En tysk soldat blev dræbt,

og hovedvej A 10 var blokeret. Et par nærliggende ejendomme blev beskudget af 20 mm granater under angrebet.

På stedet rejste Haderslev-borgere siden en mindesten med indskriften: »Her til angreb Royal Air Force den 4. maj 1945«.

Indskriften står til troende, for den 4. maj om aftenen blev det meddelt over BBC, at tyskerne i Holland, Nordvesttyskland og i Danmark havde overgivet sig.

Det planlagte amerikanske bombeangreb den 2. april og de sporadiske jagerangreb i Sønderjylland lige før befrielsen illustrerer, hvad andre lande syd for Danmark blev udsat for i stor målestok. En del danskere oplevede dog den form for krig. Det var de ulykkelige, som var blevet deporteret til KZ-lejr i Tyskland, og de landsmænd, som i april 1945 hjalp med at transportere dem til Danmark i de såkaldte »hvide busser«. Selv om busserne var tydeligt markerede med Røde

»Wolfgang L. M. Ruus«, et troppetransportskib som var lastet med 700 tons ammunition, fødevarer og troppeforsyninger bliver her angrebet den 4. maj 1945 i Århusbugten. Flystyrken som foretog angrebet fløj derefter sydpå og angreb bl. a. tyske flådefartøjer ud for Mommark. Foto: »Vestallierede i Danmark under anden verdenskrig« bd. 2, s. 650.

Englændernes indtog i Aabenraa den 7. maj 1945. Foto: P. Clausen. Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

Kors-mærket, måtte de ustandseligt søge i flyverskjul under transporten på de nordtyske veje. Ikke så få af »de hvide busser« blev angrebet, og både KZ-fanger og hjælpere mistede livet.

Selv om konsekvenserne af angrebene på »de hvide busser« var alvorlige nok, var de dog for intet at regne mod omfanget af den katastrofe, som indtraf i Lübeckerbugten den 3. maj.

Da de sidste skandinaviske fanger blev transporteret bort fra Neuengamme-lejren ved Hamborg, begyndte tyskerne at evakuere de øvrige fanger i lejren, fordi fronten nærmerede sig. Sammen med fanger fra andre KZ-lejre blev de samlet i Lübeck, hvor tyskerne havde skaffet tre skibe til dem. Den 3. maj lå for anker i Lübeckerbugten en kæmpe flydende KZ-lejr med ca. 9.500 fanger. Ombord var der de frygteligste forhold.

Midt på eftermiddagen dukkede britiske jagerfly op og angreb de tre skibe. To af dem blev sænket, og ialt omkom ca. 7.300 fanger. Det var udelukkende på grund af »de hvide bussers« indsats, at de danske fanger undgik at dele skæbne med disse ulykkelige mennesker.

Angrebet på de tre skibe med KZ-fanger var blot ét blandt utallige jagerangreb på skibe i tysk og dansk farvand. Netop den 3. maj satte Montgomery alle sine flystyrker ind på at knuse tyskernes skibsfart. Hvor det militære slutspil ikke kom til at mærkes synderligt på landjorden i Danmark, var forholdet et helt andet i de danske farvande.

Den 3. maj om morgenen havde allierede recognosceringsfly observeret store koncentrationer af skibe udfor den tyske østersøkyst. I de vestallieredes hovedkvarter blev de mange skibe tolket

som »et storstilet forsøg på at evakuere tyske tropper mod nord«, altså til Danmark og Norge. Derfor blev alle de taktiske jagerbombefly sat ind på at sænke skibe i Kielerbugten og Lübeckerbugten, ja helt op til Lille Bælt og de danske øer. Nord for dette operationsområde, dvs. blandt andet i de indre danske farvande, blev jagerbomber-enheder fra Royal Air Force's Kystkommando sat ind i en nådesløs jagt på tysk skibsfart. Denne offensiv resulterede i talrige sænkede skibe i danske farvande den 3. og 4. maj. Hvor mange mennesker, der blev dræbt under angrebene, ved vi ikke med sikkerhed, men mange, også civile flygtninge, gik til her lige før den tyske kapitulation.

I hvert fald ét af de mange skibsangreb fandt sted meget tæt på den sønderjyske østkyst. En styrke på 22 jagerbombere fra Royal Air Force's Kystkommando eskorteret af 15 Mustang jagerfly »arbejdede« sig syd på fra Århus Bugten, hvor de først angreb en tysk konvoj

af Krigsmarine-fartøjer. Iøvrigt en konvoj, som netop var blevet delvis ødelagt af en anden større formation af jagerbombere. Ved 16-tiden angreb man tre tyske u-både i Lille Bælt nordøst for Fredericia. Der var ingen tyske fly i luften, så lederen af jagereskorten, en norsk major ved navn Austeen, besluttede at tage del i skibsangrebene. Ud for Mommark observerede man tre u-både og et andet fartøj. Austeen ledede angrebet, men blev ramt af luftværnsild fra fartøjerne. Flyet sprang i luften og hvirvlede brændende i havet.

Samme dag blev den tyske u-båd U393 efter et flyangreb sat på grund ved Holnis i Flensborg Fjord og sænket. Ydermere opgiver tyske kilder, at man mistede en motortorpedobåd ud for Mommark den 4. maj, så noget kunne tyde på, at angrebet havde haft sin virkning.

De voldsomme angreb på skibsfarten i de indre danske farvande den 3. og 4. maj var for Royal Air Force's Kystkommando blot kulminationen på lang tids

Et af de karakteristiske elementer i tiden inden befrielsen var de hvide busser, der blev sendt til koncentrationslejrerne i Tyskland for at hente danske og norske fanger. Transporterne var langt fra ufarlige. Selv om busserne var kalket hvide og påmalet Dannebrog og Røde Korsmærke på taget og siderne blev de udsat for flyverangreb. I dag er de hvide busser næsten blev synonym med befrielsen og freden. På billedet er de hvide busser på vej gennem Haderslev. Foto: Museet for Danmarks Frihedskamp 1940-1945.

jagt på tysk skibsfart mellem Norge og Tyskland. For som fronten blev skubbet mod nord på det europæiske fastland, blev angreb på de tyske forbindelseslinier over Danmark, til lands som til vands, tillagt stadig større betydning.

De vestallierede havde tre hovedmål med offensiven, som startede så småt i efteråret 1944. For det første fik tyskerne efter den finsk-russiske våbenstilstand frigjort ca. 200.000 elitetropper på den nordlige østfront. De blev gradvist overført til Nordnorge. Herfra skulle de sydpå for at afstive den tyske front i Europa. Tropperne blev som regel sejlet fra Oslo til Århus, hvorfra de blev transporteret ned gennem Jylland med tog. Fra et allieret synspunkt var det vigtigt at hæmme disse trops- og troppetransporter.

For det andet var skibstrafikken fra Norge til Tyskland efterhånden Tysklands sidste kilde til råvarer. Og for det tredje ønskede de allierede at ramme de tyske u-både, som efter tabet af deres franske atlantehavsbase strømmede til Norge for at omgruppere og genoptage deres angreb mod den allierede skibsfart i Atlanten. Af flere grunde var de danske farvande ideelle for flyangreb mod u-både.

Den allierede frygt for, at de tyske u-både skulle skabe en militær magtplatform i Norge, som også kunne bruges som en politisk joker i kapitulationsforhandlingerne, var baggrunden for, at allierede fly fortsatte angrebene på de tyske u-både, efter at kapitulationen var trådt i kraft fra den 5. maj om morgenen. Der var jo netop kun tale om en delkapitulation, som ikke omfattede Norge. Adskillige angreb på tyske u-både fandt sted i de danske farvande den 5. maj, og et enkelt endda den 6. maj.

Meget er sagt og skrevet om disse tyske u-både, som skal have rummet både guld, hemmelige dokumenter og nazispidser på flugt fra Tyskland til Syd-

amerika. Sagen er den enkle, at de tyske u-både søgte mod Norge efter ordre fra Storadmiral Dönitz, chefen for den tyske u-bådsflåde.

De vestallierede anvendte en flerstrengt strategi for at ramme den samlede trafik mellem Norge og Tyskland. For det første, som nævnt, luftangreb. Både om dagen og om natten. For det andet intensiverede man den i forvejen meget omfattende minelægning i de danske farvande. Minelægningen blev også foretaget af fly. For det tredje, og det er jo nok så interessant set fra et dansk synspunkt, skulle den norske og danske modstandsbevægelse hæmme de tyske trops- og troppetransporter ved hjælp af jernbanesabotage. For den danske modstandsbevægelses vedkommende efter at de tyske tropper var blevet udskibet i Århus for at fortsætte ned gennem Jylland med tog. Når tyskerne foretrak togtransporten fra Århus fremfor at sejle hele vejen, skyldtes det, at den søværts transport var særdeles risikabel. Her lurede risikoen for totalforlis. Effekten af den danske jernbanesabotage har været meget omdiskuteret i de senere år. Værd at bemærke i denne sammenhæng er imidlertid, at den danske jernbanesabotage i flere samtidige allierede militære analyser nævnes som en militær faktor i den samlede offensiv mod de tyske trops- og troppetransporter - hvor fejlagtige analyserne end måtte være.

Det er derfor troligt, at denne positive vurdering af jernbanesabotagen har været medvirkende til, at der ikke blev beordret egentlige luftangreb mod jernbanelinier i Danmark i krigens sidste fase. Som tingene udviklede sig, forlod man sig på den danske jernbanesabotage. Lige så troligt er det, at såfremt de vestallierede skulle have udkæmpet en regulær befrielseskrig i Danmark, ja, så ville man ikke have undladt at sætte massive luftangreb ind mod f. eks. jernbaner. Det

viser erfaringerne fra f. eks. Frankrig og Belgien.

I den vestallierede overkommando havde man da også nedsat en mindre stab, som udfandt sig passende luftmål i Danmark i tilfælde af kampe her. Men iøvrigt regnede de vestallierede fra omkring årsskiftet 1944-45 ikke med at skulle udkæmpe en decideret befrielseskrig på dansk jord. Det mest sandsynlige ville være, at frontudviklingen ville aflåse de tyske tropper i Danmark, og at det ikke ville blive nødvendigt at indsætte allierede tropper for at rense Danmark for tyske styrker.

Sådan kom det som bekendt også til at gå. Men uanset hvordan det tyske sammenbrud i Danmark ville forme sig, indgik den danske modstandsbevægelse i de allierede planer. Egentlig åben kamp forestillede de allierede sig ikke, at modstandsbevægelsen skulle indlade sig på. Dertil var de tyske tropper ganske enkelt for overlegne.

Samme vurdering havde de vestallieredes overkommando af Den Danske brigade i Sverige, som også var under vestallieret kommando i tilfælde af kamphandlinger på dansk jord. Brigaden måtte først landsættes, når et tysk sammenbrud enten havde fundet sted eller var ved at finde sted. Man mente ikke, at Brigaden havde kapacitet til at foretage selve landsætningen i en kamp-situation.

I det hele taget var det de vestallieredes håb og mål, at det tyske sammenbrud i Danmark og Danmarks overgang til normale tilstande ville blive så fredelig og gnidningsfri som muligt. Ikke mindst af hensyn til den indenrigspolitiske stabilitet i Danmark.

Men hvad med krigens anden part, tyskerne, hvordan så de på krigens udvikling, og hvilke tanker gjorde de sig med hensyn til Danmark?

Den 22. april lukkede russerne ringen

om Berlin, og få dage senere mødte de amerikanerne ved Leipzig. Dermed var Tyskland skåret over på midten. Hitler havde taget højde for denne situation. Han havde den 20. april udnævnt storadmiral Dönitz til øverstkommanderende for nordafsnittet, dvs. udover Nordtyskland også Holland, Danmark og Norge. Dönitz gik til opgaven med ildhu, fast besluttet på at fortsætte kampen for at redde så mange østfrontsoldater og flygtninge som muligt ind bag demarkationslinien i Slesvig-Holsten. Hans strategi blev derfor at holde fronterne for enhver pris, både i øst og i vest.

Men der var andre tyske spidser, som havde fået nok af krigen. F. eks. Gauleiter Kaufmann i Hamborg. Han ville udlevere sin by til englænderne uden kamp. For at det kunne lykkes, skulle Montgomery imidlertid sætte over Elben så hurtigt som muligt og derved snøre Hamborg af fra partitoppen i Berlin. Helst så Kaufmann, at også Hamborgs bagland, dvs. Danmark og Norge, fulgte med. Kaufmanns strategi var altså stik modsat Dönitz'.

Den 12. april sendte Kaufmann en af sine betroede medarbejdere på en hemmelig mission til København for at få den tyske rigsbefuldmægtigede i Danmark, Dr. Best, med i sammensværgelsen. Som man kunne forvente var Best positiv, og i de følgende dage forsøgte han at overtale politigeneral Pancke og den øverstkommanderende for den tyske Værnemagt i Danmark, General Lindemann, til at gå ind for planen. Også Terboven, Rigskommissæren i Norge, forsøgte Best at gøre sin indflydelse gældende overfor. Men alle tre var afvisende, Lindemann endda kategorisk, for den 15. april udsendte han en dagsbefaling om, at »Danmark ville blive forsvaret mod ethvert angreb, uanset fra hvem, til sidste patron og sidste åndedrag«.

Tilbage af Gauleiter Kaufmanns plan

var nu forsøget på at komme i forbindelse med englænderne, så man kunne formå dem til at gå over Elben og skaffe den fornødne flankedækning mod Berlin.

Til det brugte man den tyske skibssagkyndige i København, Georg Duckwitz. Han havde fine forbindelser til de socialdemokratiske politikere Hedtoft og H. C. Hansen, som han også havde henvendt sig til forud for aktionen mod de danske jøder i oktober 1943. Desuden henvendte han sig til chefen for den illegale danske militære efterretningstjeneste, kaptajn Schjõt- Eriksen, som var den stærke mand i hærens illegale stab, den såkaldte »Lille Generalstab«. »Den Lille generalstab« stod i tæt kontakt med især de socialdemokratiske toppolitikere.

Kaufmanns initiativ vandt genklang hos de danske politikere. Deres store bekymring i de sidste besættelses måneder var, at det skulle komme til ødelæggende kamphandlinger på dansk jord. Også fordi disse kunne skabe et kaos, som ville gøde jorden for en politisk omvæltning i Danmark - et kup. Først og fremmest frygtede politikerne, og »Den Lille Generalstab«, den kommunistiske del af modstandsbevægelsen. Frygten for kaos i Danmark var blevet øget igennem februar og marts 1945. Fra London havde man nemlig fået underretninger om, at de vestallierede sandsynligvis ville støde uden om Danmark under offensiven i Tyskland og derved snøre den jyske halvø af. Det betød, at der i Danmark ville komme til at stå ca. 170.000 tyske soldater overfor den forholdsvis dårligt udrustede danske modstandshær. Det kunne blive det rene blodbad, hvis Frihedsrådet, hvad politikerne frygtede, gik i åben kamp for at komme med på allieret side.

I april var frygten for at blive ladt i stikken af englænderne dog aftaget. Nu var de danske politikeres hovedbekym-

ring, at Danmark muligvis kunne blive »befriet« af russerne. Det krævede blot, at russerne stødte frem langs den tyske østersøkyst og derved snørede Danmark af.

I de følgende to uger rejste Duckwitz i pendulfart mellem Hamborg og Stockholm, hvor han forsøgte at få englænderne til at foretage den nødvendige militære manøvre. Også Schjõt-Eriksen forsøgte at påvirke London gennem sine kanaler.

Den 29. april satte Montgomery over Elben, og den 2. maj nåede hans panserkiler frem til Lübeck. Hermed var porten til Slesvig-Holsten lukket, både for den Røde Armé og for de hundrede tusinder af tyskere, som i panik strømmede fra øst mod vest. Det stod nu fast, at Danmark ikke ville blive befriet af russerne, om de da overhovedet skulle have haft den tanke.

Om Montgomerys fremstød skyldtes Kaufmanns og de danske politikeres initiativer, er nok mere end tvivlsomt.

Tilbage stod endnu det åbne spørgsmål: Ville værnemagten i Danmark kæmpe til sidste mand, eller ville de kapitulere?

Også i det spørgsmål forsøgte de danske politikere at manøvrere sig i position i midten af april. De satte sig solidt på forbindelsen til det afgørende magtcenter i Danmark, nemlig Silkeborg Bad, som var det tyske militære hovedkvarter i Danmark. I det spil var chefen for Værnemagtens kontraspionage i Danmark nøglepersonen. Han hed Carl Andersen og stammede fra Flensborg. Som en del andre tyskere så han visse muligheder i at optage forbindelse til modstandsbevægelsen. Flere grupperinger fik budet, men det blev Schjõt-Eriksen og dermed politikerne, som kom til at sidde på Carl Andersen. Og de sørgede nidkært for at holde ham væk fra Frihedsrådet. Med andre ord lå evt. kapitu-

Tyske soldater på vej hjem efter kapitulationen. Foto: Th. Christesen. Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

lationsforhandlinger med Værnemagten sikkert i politikernes hænder.

Noget andet er så, at politikerne gennem Carl Andersens erfarede, at general Lindemann absolut ikke havde tænkt sig at kapitulere. Enhver rejsning fra modstandsbevægelsens side ville blive slået ned med de mest brutale midler.

Lindemanns beslutsomhed kom til udtryk så sent som den 3. maj, da Dönitz, der efter Hitlers selvmord var Tysklands nye statsoverhoved, havde indkaldt til møde ved Flensborg, Tysklands nye regeringsby. Til Dönitz sagde Lindemann: »Kom De kun til Nordslesvig Hr. Storamiral, så lukker vi flaskehal- sen til og kæmper krigens sidste anstændige slag her«. Der kan naturligvis have været en god portion retorik i Lindemanns opfordring, men en kendsgerning

er det, at den tyske Værnemagt i Danmark i krigens sidste måneder lagde sit forsvar om fra et decideret vestvendt invasionsforsvar til et sydvendt forsvar med tyngdepunktet lagt på en forsvarslinie tværs over Nordslesvig.

Som bekendt valgte Dönitz i stedet at kapitulere i Holland, Nordvesttyskland og Danmark den følgende dag. Lindemanns angiveligt hede ønske om et sidste anstændigt slag i Danmark blev lykkeligvis ikke opfyldt.

Sådan kom det ikke til at gå på Bornholm. Klippeøen i Østersøen var ikke under Lindemanns kommando men under Krigsmarinens. Skibene i søen var ikke omfattet af den tyske kapitulation på nordvestfronten den 4. maj. Tværtimod var skibene en nøglefaktor i Dönitz' bestræbelser på at redde så mange

Ved grænsen afvæbnede det engelske militær de tyske soldater, inden de fik lov til at fortsætte videre til fods. Foto: P. Clausen. Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

tyskere som muligt fra øst til vest. Derfor befalede den tyske søkrigsledelse da også, at alle tyske skibe i dansk havn skulle stikke i søen inden delkapitulatio- nen trådte i kraft den 5. maj kl. 8 om morgenen. De skulle tage del i transpor- ten af flygtninge fra øst til vest. Blev de i havn, var de omfattet af delkapitulatio- nen.

Bornholm var et vigtigt led i denne evakuering. Derfor havde den tyske kommandant på øen fra den 4. - 5. maj direkte ordre til ikke at overgive sig til russerne. Og at overgive sig til den loka- le modstandsbevægelse lå under hans militære værdighed. Ordren om ikke at overgive sig til russerne stod ved magt, indtil den tyske totalkapitulation natten mellem den 7. og 8. maj. Da den tyske

kommandant henholdt sig til denne or- dre, bombede russerne Nexø og Rønne fra luften den 7. og 8. maj. De to byer blev nærmest lagt i grus.

Bornholmerne har aldrig helt tilgivet det øvrige Danmarks begejstring den 4. og 5. maj. Omend det er forståeligt, er det ikke helt retfærdigt, for i København havde man ikke glemt Bornholm. Både regeringen, den engelske militærmissi- on i Danmark og tyskerne pressede på for at få englænderne til at gribe ind, men den vestallierede overkommando ville ikke sende tropper til øen. For selv om der ikke var formelle aftaler med hensyn til Bornholm, så var der ingen tvivl om, at Østersøen var russisk opera- tionsområde. Som det hedder i et direk- tiv af 3. maj fra 21. Armé Gruppens ho-

vedkvarter til 2. Britiske Armé, som skulle forestå evt. militære operationer i Danmark: »Set i lyset af mulige internationale forviklinger må I ikke indlede militære operationer mod Bornholm uden først at konsultere 21. Armé Gruppens hovedkvarter«.

Den 9. maj gik russerne i land på Bornholm, og selv om den russiske besættelse forløb stort set gnidningsfrit, følte Bornholmerne sig vel først rigtigt befriet, da russerne forlod øen et år senere.

Kilder:

De vestallieredes militære operationer og Danmarks placering heri er behandlet i Henrik Skov Kristensen m.fl.: »Vestallierede Luft-

angreb i Danmark under 2. Verdenskrig«, Aarhus Universitetsforlag, 1988. Især henvises til Bind II, s. 601-660 og 665-669.

Diskussionen vedr. den danske jernbansabotages militære betydning er uddybet i Henrik Skov Kristensen og Aage Trommer

»Jernbanesabotagen - havde den militær betydning?«, tidsskriftet »Historie«, Ny række 19,1, 1991.

De tyske og danske dispositioner i forbindelse med det tyske sammenbrud er beskrevet i Hans Kirchhoff, »Kamp eller tilpasning - politikerne og modstanden 1940-45«, Gyldendal 1987. Især henvises til s. 166-175.

Desuden er anvendt upublicerede akter fra Public Record Office, London, primært Air 37/687 »Liberation of Denmark«, dateret 14. april 1945.

De første englændere bliver budt velkommen af borgerne på torvet i Tønder den 5. maj 1945. Foto: John G. Wilson. Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

Befrielse i barnehøjde

Poul Korse skildrer befrielsen, som den tog sig ud for otte årig dreng i Broager.

Af POUL KORSE †

Mine krigstids- og befrielsesminder stammer fra Broager. Her blev jeg født i sommeren 1937 og var ved befrielsen knap otte år. Denne beskedne alder er naturligvis afgørende for hvilke erindringer fra den tid, der har lagret sig i min hukommelse og i hvilken form, de er nået gennem de mellemliggende 50 år.

Befrielsen fejres i Broager skole

Den 5. maj om morgenen samledes alle Broager skoles elever og lærere omkring flagstangen i skolegården, hvor overlærer Damtoft holdt en tale. Så fik vi udle-

veret små Dannebrogsgflag, og med skolens fane i spidsen gik vi alle i trop og flok til Vestre Præstegård, hvor vi hylkede provst Harald Rohleder og fru Elisabeth, der kunne fejre sølvbryllup på netop denne dejlige dag; Rohleder var formand for skolenævnet.

Derefter fik vi fri fra skole. Nu skulle skolen, dvs. dens gymnastiksal, nemlig bruges til andre og vigtigere ting. Den skulle tjene som opsamlingscentral for alle de hjemmetyskere og nazistiske medløbere, der senere på dagen blev arresterede af frihedskæmperne. Min far havde

Broager skole i midten af 1940'erne. Foto: Broager Lokalhistorisk arkiv.

været ude og følge begivenhedernes gang, og da han kom hjem, havde han et Dannebrogslag med til mig. Med flaget i den ene hånd og min far i den anden gik det ned til skolen, og her oplevede jeg de spændende og dramatiske begivenheder, der udspillede sig ved skolen.

For os børn var det hele nærmest en stor gang legen røvere og soldater. Hvor vores sympati lå, var der ingen tvivl om, og efterhånden som de mange hjemmetyskere (deres børn var ikke at finde ved skolen) blev indbragt til skolen med de gæve frihedskæmperes maskinpistoler i ryggen, måtte de løbe spidsrod mellem os unger. Vi råbte af karsken bælg de værste ukvemsord - »tyskersvin« m. m. - mod arrestanterne, og kunne vi komme så tæt på, at vor spytklatter kunne ramme dem, var succesen total. Vores opførsel dengang er naturligvis ikke noget at prale af, men vi var jo kun børn, og jeg husker ikke, at de voksne greb ind for at stoppe os.

Ligeledes var der stor begejstring, da betjent Linnert dukkede op igen iført uniform, stålhjelm og maskinpistol. I den situation kunne selv den største westernhelt ikke hamle op med ham. Han havde været under jorden siden tyskernes overfald på politiet, men var nu tilbage for atter at tage tøjlerne i hænde.

Englænderne kommer

Så kom englænderne - vennerne - selv om vi ofte havde ønsket dem hen, hvor peberet gror, når de nat efter nat i uendelige tal fløj hen over himlen på vej til deres bombemål i Tyskland. Så måtte vi op og søge beskyttelse. En nat måtte vi op og søge mindre end fem gange. Hvor vi min far, mor og jeg - boede, var der ingen kælder, så vi søgte dækning mellem to store kommoder, der kunne tage af for det værste. Kom der en fuldtræffer, var det såmænd ligemeget, om vi søgte beskyttelse i kælder eller bag kom-

mode. At vi i Broager befandt os midt på den slagne luft-landevej mellem England og Tyskland, fik min far bevis for nogle år efter krigen, da han traf en canadier ved Broager kirke. Kirken er karakteristisk ved sit store hvide tårn og to høje spir. På spørgsmålet om, hvorfor netop denne lokalitet havde hans interesse, svarede canadieren, at han under krigen havde været bombepilot, og at han og hans kolleger på vejen fra England til Tyskland ofte havde brugt Broager kirke som et let synligt pejlemærke på deres videre vej mod de tyske bombemål.

Vi drenges faste tilholdssted var hjørnet af Møllegade og Storegade ud for købmand Rønnovs forretning i Forsamlingsgården. Det var vor bys centrum, og det var ofte her »det skete«. Her mødte jeg og mine kammerater vore første englændere. Tommy'er i fuld uniform, bevæbnet med håndvåben og maskingeværer fastmonteret i deres jeeps. Stor var lykken, når vi måtte komme op i sådan et køretøj. Vi hev i rattet, »skød« med maskingeværet, og befandt os med ét selv i krig.

Det første tyggegummi

Kommunikationen gik naturligvis noget trægt, men vi klarede også den detalje. Et par Tommy'er puttede »bolcher« i munden, nogle små hvide tabletter som vi aldrig før havde set. Vi gik til dem og med hånden strakt frem, råbte vi bom - bom. Se nu forstod disse englændere jo ikke sønderjysk, så i stedet for at give os bom, pegede de grinende på os med deres maskinpistoler og sagde bom - bom. Den noget besynderlige samtale fortsatte, men endte dog for os drenge til vor fulde tilfredshed, for vi fik virkelig lokket nogle af de eftertragede hvide tabletter fra dem. Således gik det til, at jeg som næsten otteårig smagte mit allerførste stykke tyggegummi. Det blev udnyttet til det sidste. Om dagen grundigt og

»Englænderne kommer« og lykken var stor hos de unge, når det lykkedes at få en tur på en jeep eller som her i Haderslev på en kampvogn. Foto: Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

demonstrativt gennemtygget - om natten lagt i vand, så det kunne holde til mere gnaskning. Men intet varer evigt heller ikke det første stykke tyggegummi. Til sidst opløstes det simpelthen i trevler og faldt fuldstændig fra hinanden. Dengang kunne man ikke bare gå ned til frøknerne Pedersen i deres chokoladeforretning i Storegade og købe et nyt. Der skulle gå flere år, inden det kom så vidt.

Hagekorsets endeligt

En anden gang vi stod oppe i byen, udspillede der sig et tavst, men spektakulært skuespil for vore øjne. Ned gennem Storegade kom en engelsk jeep kørende med kun en soldat. Som sædvanlig fik han al vor begejstring i form af hujen og hurraråb. Opildnet heraf stoppede soldaten (sikkert en officer, for jeg husker, han havde kasket på) sit køretøj lige ud

for os. Han steg ud af køretøjet og åbnede et lille aflukke - vel en slags bagagekasse - som alle jeeps havde bag bagsædet. Herfra fremdrog vor engelske ven et kæmpemæssigt, knaldrødt flag, og da han foldede det ud, så vi det forhadte hagekors midt i flaget - sikkert et krigsbytte. Uden et ord smed englænderen flaget midt på gaden, gik tilbage til jeepen, hvor han tog reservedunken med benzin, som han hældte ud over flaget. Så tog han sin lighter frem og satte ild til hele herligheden. Han kørte straks videre og vinkede til os jublende knægte, mens naziflaget flammede op og brændte ud.

Engelsk og tysk legetøj

Flere af de engelske soldater blev hjerteligt modtaget i Præstegården hos provst Rohleder og familie. Når de gerne kom her, skyldes det vel, at her kunne de

blive konverseret på deres eget sprog. Engelsk var dengang ikke så almindeligt et fremmedsprog som i dag. Når soldaterne blev beværtet i haven og snakkede med familien, fik Rohleders ældste søn - den 16-årige Søren (der døde tragisk allerede året efter) - ofte lov til at køre militærkøretøjerne rundt i gården foran Præstegården. Det var det rene svir, for min gode ven og legekammerat Thorkil - provstens yngste barn - og jeg fik lov til at stå på bilernes trinbrædter, mens vi »susede« omkring græsplænen. Vi var ikke til at skyde gennem og uden tvivl stærkt misundte af den kødrand af byens øvrige knægte, der hurtigt samlede sig foran Præstegårdsmuren oppe ved Storegade.

I dagene efter den 5. maj var der en stadig strøm af folk, der cyklede til grænsen ved Kruså for at tiljuble de engelske soldater og samtidig overvære synet af Hitlers Wehrmacht, der nu blev sendt »Heim ins Reich«. Rygterne fortalte om de vældige bjerge af våben og anden militærudrustning, der hobede sig op ved grænsen, efterhånden som de tyske soldater blev afvæbnet. Mandskab fra bl. a. Den danske Brigade forestod afvæbningen og var desuden sat til at holde vagt ved alt det militære habengut. Altfor nidkære kan de dog ikke have været, for det er en kendsgerning, at der blev hugget godt og grundigt af den tyske udrustning. Hvem der bragte det hjem, ved jeg ikke, men i sommeren 1945 var vi drenge rigeligt forsynede med tyske gasmasker, stålhelme og andre (dog ufarlige) effekter fra den slagne armé.

Sorg i glæden

Desværre kostede den trafik en ung brou-ring livet. I Flensborg Avis den 11. maj 1945 kunne man læse om den 19-årige pottemagerlevn Poul Hald, Broager, søn af tidligere pakkemester Hald, Skelde. På Fjordvejen ville han hage sig fast i en

lastbil. Forhjulet på hans cykle kom her-ved ind under lastbilens baghjul, og den unge mand slyngedes mod vejbanen. Han blev hårdt kvæstet ført til Statshospitalet i Sønderborg. Den tragiske ulykke gjorde et overmåde stærkt indtryk på hele Broagerland, hvor alle kendte den unge mand.

Forsinket glæde

Som hos alle danske blev frihedsbudskabet den 4. maj også modtaget med glæde i mit hjem. Dog med en vis tilbageholdenhed. Min mor var fra Norge, og vi måtte derfor stadig leve i uvished om vor norske families skæbne. Desto større glæde var der i det lille hjem den 7. maj, da meddelelsen om tyskernes totale kapitulation - altså også i Norge - indløb. Først i dagene og månederne efter gik det i fuldt omfang op for os, hvad familien havde udstået. En storebror havde som styrmand været forlist og i kamp mod japanerne i havene omkring Australien. En lillebror blev i Norge dødsdømt af tyskerne, og kun den tyske kapitulation forhindrede henrettelsen. Min morbror overlevede således, men han bar mén af tyskernes forhør resten af sit liv.

Rettelse

Sønderjysk Månedsskrift bragte i martsnummeret i år en artikel om Nydam-runerne af Poul Erik Mørup. Desværre indsneg der sig en fejl i den foreløbige tydning af Nydamrunerne på side 36. Den korrekte læsning er:

Þ Þ X Þ X Þ E T T Y

Ø X F F D : Þ N X D Z I C I S Þ Y : Þ I Þ Þ Þ Þ T Þ Y

Øverst: wagagastiR

Nederst: alu : wighu sikijaR : aipalataR
Redaktionen beklager fejlen.

Set og sket i grænselandet

Grænselandskronik

af ESKILD BRAM

*Det lyder som et eventyr,
et sagn fra gamle dage
(Henrik Pontoppidan)*

Vi ved fra mediernes verden, at idyl sjældent avler overskrifter. Det gør derimod konflikter.

De forudgående grænselandskronikker har beskæftiget sig med konfliktstof i grænselandet. Det drejede sig bl. a. om uroen i Grænseforeningen og de anti-nazistiske demonstrationer i Kværs og Kollund.

Derfor nu til eventyret, idyllen: de utroligt mange arrangementer til minde om Afstemningen og Genforeningen for

75 år siden, to begivenheder, der hyppigt blandes sammen under fællesnavneren *Genforeningen*.

En skarp adskillelse vil heller ikke blive foretaget i efterfølgende tilbageblik, hvor mindefesterne er gjort til det centrale, og hvor der er lagt megen vægt på at skildre det tyske mindretals holdning til dets historiske nederlag i 1920. Den formede sig langt mere positiv og fremadrettet, end mange måske havde ventet. Omvendt blev der på dansk side givet udtryk for, at tiden endnu ikke var inde til en forbrødring som den, arrangørerne af mindefesten den 11. juli i Dybbøls Skanser angiveligt var gået ind for

Spejderminder på museum. Fra venstre flv. amtsborgmester Erik Jessen, museets formand Henry Jensen og borgmester Jørgen Witte. Foto: Ernst Winkelmann, Jydske Vestkysten.

ved at invitere repræsentanter for det tyske mindretal med. Der var noget med, at man sommetider gjorde klogt i at skynde sig langsomt, hed det, samme argument, som anvendtes i den nok omtalte blæst omkring Jørn Buchs holdning som formand for Grænseforeningen.

Et nationalt offerspil

Folkeafstemningen i 1920 var en sejr for demokratiet. Var demonstrationerne i Kollund det samme? Var det et folkeligt fællesskab, der sang om frø af ugræs, der er føget over hegnet? Eller noget andet? Dette spørgsmål undersøgte sognepræst Peter Grønlykke, Sønderborg, i en kronik i JV den 3. februar under overskriften »Et nationalt offerspil«. Grønlykke talte uden omsvøb om en »vanærende handling« - både menneskeligt, folkeligt, demokratisk og nationalt.

Konklusionen lød således: »Det ville have været i overensstemmelse med dansk frihedstradition, hvis man i Danmark også har plads til Thies Christophersen. Men også i forhold til denne tradition ser man, hvad der sker, når man sætter et historisk stykke op for at fejre og hylde traditionen i nutids sammenhæng. Man kommer til at tilføje den skam og nederlag«.

Der var andre, der satte et historisk stykke op i bedste mening. Både folkelige og officielle kræfter gik i god tid i gang med at forberede de nationale 75-års festligheder. Arrangementerne omfattede foredrag, udstillinger, koncerter, festgudstjenester, avis- og tidskriftsærnumre. Iøjnefaldende var de mange hundrede amatørskuespilleres slid med ikke færre end seks egnsspil og et festspil - alle stykkerne skrevet af samme forfatter: Jacob Clausen, Haderslev.

En anden forfatter af et 10. februarspil var den scenevante pastor Albin Kallenbach, Maugstrup. Det særlige ved hans stykke, »Dødens engel«, er, at det er ba-

seret på samtaler med egnens beboere.

Hvid kjole og hvid hest

Landsdelens museer var med. Poetisk i Haderslev med udstilling bl. a. af den hvide kjole, som ni-årige Johanne fra Åstrup Præstegård på kongens hvide hest bar under riddet over den gamle grænse den 10. juli 1920, her, hvor man nu er ved at etablere et særligt genforeningsmuseum. Den tredie hovedfigur i forbindelse med riddet er selve hesten, »Malgré tout« (trods alt), som den hed, otte år gammel. Ved det historiske festspil i Kongeskansen vil det historiske ridt med konge og levende hvid hest blive genopført.

Anskueselsundervisning på museerne i Flensborg og Sønderborg, hvor gæsterne kunne stemme på samme enkle måde som i 1920: Tyskland-Danmark.

Det tyske mindretal stak som nævnt ikke hovedet i busken til trods for, at afgørelsen i 1920 for det ikke var idyl, ikke eventyr, men hos mange dengang udløste sorg og bitterhed. Det tyske hjemstavnsmuseum i Sønderborg arrangerede en særudstilling. 10. februar mindedes på selve dagen på det tyske gymnasium i Aabenraa med præsidenten for den slesvig-holstenske landdag Ute Erd-sieck-Rave som æresgæst. Samtidig præsenteredes en Nordslesvig-bog, skrevet af pastor dr. Günter Weitling, Sønderborg, og Gerd Stolz, Kiel (JV 2. feb.).

Grænsen ligger fast

Det tyske mindretals medleven i de grænsehistoriske dage manifesterede sig stærkt udadtil, da dets presseorgan »Nordschleswiger« den 4. februar udkom med et særnummer på 32 sider om afstemningen i 1920, derunder i samarbejde med Sønderjyllands Amt en Observa-undersøgelse af »almindelige menneskers« syn på grænsedragningen i 1920 og de dansk-tyske relationer i dag. 94

pct. af 330 telefonisk adspurgte udtalte, at den dansk-tyske grænse ligger på det rette sted, 49 pct. mente, at mindretallene udgør en berigelse, 87 pct. at mindretallene ikke er en forhindring, 84 pct. for et grænseoverskridende samarbejde, 45 pct. for en styrkelse af dette samarbejde, og 71 pct. har tillid til Tyskland.

Ministre frem på rad

I samme nummer af »det største tyske dagblad i Norden« udtalte forbundskansler Helmut Kohl, »at de danske og tyske mindretal i grænseområdet har bevist, at bevarelsen af kulturel identitet ikke behøver at stå i modsætning til at leve som loyale statsborgere... Begge mindretal varetager i dag en vigtig rolle som formidler mellem begge lande«.

I samme ånd udtrykte statsminister Poul Nyrup Rasmussen, at erfaringerne fra det dansk-tyske grænseland er vigtige og tankevækkende i Europa - en erfaring, der burde kunne inspirere andre... Samarbejdet er blevet en konkret byggesten i det europæiske samliv, påpegede den danske statsminister.

En demonstration af, at tiden er en anden end i 1920 oplevede deltagerne i afstemningsfesten på Nørherredhus i Nordborg, hvor det tyske mindretals meget synlige person, chefredaktør Siegfried Matlok holdt hovedtalen. I sit blad skrev han bl. a., at i dag drejer det sig ikke mere om sejr eller nederlag, men at danske og tyske har draget den fredelige slutning, at grænsen ligger rigtigt og aldrig mere må være krigerisk stridsteama mellem flertal og mindretal.

Det genforenede Slesvig

Formanden for Historisk Samfund for Sønderjylland, arkivar, dr. phil. Lars Henningsen, skrev en kronik i JV den 10. februar. »Genforeningsgrænsen skiller«, står der kort og godt. Hermed menes, at denne grænse gennem de forgangne 75

år har vokset sig stærk til trods for de mange grænseoverskridende aktiviteter i dag. »Nordslesvig er i dag indpasset fuldstændig i det danske samfund, og dermed er også båndene mellem Nordslesvig og Sydslesvig blevet ganske tynde...« Og dog. Måske ligger det genforenede Slesvig trods alt foran os.

Bonn-København-erklæringerne

Den yngste af de nationale mindedage, dagen for underskrivelsen den 29. marts 1955, altså for fyrre år siden, af de såkaldte Bonn-København-erklæringer, er mindre kendt i offentligheden. Erklæringerne er en vigtig forudsætning og grundlov for de to nationale mindretals frie udfoldelse i grænselandet, kulturelt og politisk, også for særhensyn til mindretallene samt for det afspændte klima mellem de to nabofolk Danmark og Tyskland.

Jubilæumsfesten holdtes i Slesvigs historiske stændersal, hvor en række fremtrædende gæster fra det politiske, grænsepolitiske og kulturelle liv var samlede med de to landes udenrigsministre, henholdsvis Niels Helveg Petersen og Klaus Kinkel. De to nationale mindretal var repræsenteret i forhold til deres størrelse: to fra Sydslesvig og en fra Nordslesvig.

Europæisk mindretalscenter

Herefter følger et udvalg af de grænselandsbegivenheder, som forfatteren har anset for væsentlige:

3. januar: Direktør for Institut for Grænseregionsforskning i Aabenraa, dr. phil. Henrik Becker-Christensen, tager i et responsum, som det tyske indenrigsministerium har bedt ham om at udfærdige, i en 70 siders rapport stilling til opgaverne for et eventuelt europæisk mindretalscenter. Betænkningen tager ikke stilling til centrets placering, men understreger bl. a., at der er grundlæg-

Valdemarsmuren, der som den øvrige del af Dannevirke bliver ældre og ældre. Foto: Å. Nørgård, Kolding. Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

gende behov for mere viden om de nationale mindretal - især i Østeuropa. Menneskelige kontakter mellem repræsentanter for mindretal og flertal er vigtige, hedder det, især når det kan foregå på neutral grund. Dette har det tyske og danske mindretal i grænselandet gode erfaringer med, når de omgås hinanden ved Den europæiske Mindretalsunions konferencer rundt om i Europa (Fl.A.)

5. januar: Den slesvig-holstenske landsregerings mindretalskonsulent Kurt Schulz sagde i en tale ved det tyske mindretals traditionelle Sankelmarkstævne, at de gode erfaringer, som både flertallene og mindretallene i det dansk-tyske grænseland har indhentet med hensyn til forståelse og samarbejde i de seneste årtier, genspejler sig på europæisk plan (JV).

A. P. Møller-fonden

8. januar: Aabenraa byhistoriske Forening har fra A. P. Møllers og Hustru Chastine Mc.Kinney Møllers Fond modtaget 100.000 kr. Pengene skal bruges til istandsættelse af Slotsvandmøllen i Aabenraa. Mølleværket er nu i gang igen

efter 90 års stilstand (JV). A. P. Møller-fonden har yderligere skænket 30.000 DM til en revidering af den permanente udstilling i Dannevirke-Museet i overensstemmelse med resultatet af de nyeste arkæologiske undersøgelser, der daterer den ældste del af Dannevirkevolden til 600-tallet, eller hundrede år ældre end hidtil antaget. Kampestenmuren har kunnet føres 400 år tilbage til begyndelsen af 700-tallet (Fl.A.).

Dronning Margrethe, der har designet fire liturgisk farvede messehagler med tilhørende alterbordsforhæng til Haderslev Domkirke, medvirker også ved restaureringen af kirkens alter. Det indvies i overværelse af dronningen og prins Henrik den 10. juli. Det var den dag, kong Christian X red ind i Haderslev i forbindelse med Genforeningen (No).

Fyrstelige arkiver

14. januar: Professor, dr. phil. Troels Fink præsenterer på Landsarkivet i Aabenraa et usædvanligt historisk værk i tre bind på 1400 sider. Det usædvanlige består også i, at arbejdet med værket »De hans-

borgske domme 1545-1578« har været under udarbejdelse i 63 år.

Også fra et andet sønderjysk fyrstehus, glücksborgerne, vil der i de nærmeste år blive fremlagt omfattende arkivmateriale. De antikke samlinger omfatter 10.000 bind, 1.500 uerstattelige landkort i kobberstik og en række breve. De er følgelig kilder til belysning af den dansk-tyske historie.

Lejrscole i Frøslevlejren?

20. januar. Frøslevlejrens kursuscenter, der sidste år kom i folkemunde langt ud over Danmarks grænser på grund af udsendelsen af en indbydelse til unge tyskere om at tage et ferieophold her, tænkes anvendt som efterskole. Kursuscentret blev lukket og gik i betalingsstandsning den 15. december 1994. Der er plads til 75 elever og brug for en snes lærere. Lukningen af kursuscentret ske ikke som følge af »tyskerkursen«, men fordi det ikke overholdt betalingsaftalerne (JV).

22. januar: Sognepræst Jens Lyster, Notmark, har fået Det danske Sprog- og Litteraturselskabs Lis Jacobsen-pris på 25.000 kr. for en nyudgivelse af salmedigteren Hans Christian Steens »En liden Vandrebog«, der første gang udkom for 450 år siden (Jllp).

26. januar: Som et projekt for arbejdsløse har Sønderjyllands Amt frilagt 25 bunkersanlæg fra den tyske »Sicherungsstellung Nord«, som det tyske militær byggede tværs over Sønderjylland i årene 1916-18 fra Genner Bugt til Vadehavet.

Februar

5. februar: En flok fra Historiecenter Dybbøl Bankes Venner og danske »Sortkrudtskytter« gennemførte på dagen for Dannevirkes rømning i 1864 det historiske og smertelige tilbagetog fra Dannevirke til Dybbøl, ialt en march på 75 km. I

spidsen gik Historiecentrets leder Hans-Ole Hansen. Uniformer, støvler og soldaterkosten var »originale« ting (JV).

6. februar: 25 års restaureringsarbejde i Haderslevs middelalderkvarter er blevet præmieret med den fornemme Europa Nostra-pris. Specielt præmieret blev ejendommen Slotsgade 31, der ejes af Haderslev Kommune og er restaureret af arkitekt Jørgen Toft Jensen, Haderslev. Huset er opført i 1575. Europa Nostra, der har prins Henrik som præsident, har som hovedformål at bevare og beskytte Europas arkitektoniske og landskabskulturelle værdier.

Kirkerestaurering på folkeaktier

12. februar: Starup Kirke ved Haderslev Fjord fejrer år 2000 sit 900 års jubilæum. I den anledning ønsker menighedsrådet at redde kirkens medtagne kalkmalerier fra perioden 1908 til 1918, udført af professor August Wilkens, født i Haderslev. Til dækning af udgifterne ved hele restaureringen vil der blive udstedt folkeaktier á 500 kr. (JV).

16. februar: Modersmålprisen på 10.000 kr. er tildelt »Flensborg Avis« med den motivering, at sproget i avisen er blevet væsentlig bedre de senere år.

18. februar: Sydbank Sønderjyllands Fond har skænket den selvejende institution Dybbøl Mølle 50.000 kr. til indretning af fire udstillingsrum i møllens magasinbygning. Museet på Sønderborg Slot vil her udstille væsentlige genstande, som hører til Dybbøl Møllens historie (JV).

24. februar: Som det eneste sted uden for Danmark vises udstillingen om den nationale udvikling i Sønderjylland »Fra afstemning til afspænding« fra 1. til 28. marts på Danevirkegården - Museet ved Danevirke. Udstillingen er produceret af Haderslev Museum. Museet på Sønderborg Slot og Museet ved Danevirke (JV).

Frøsløvlejrens kursuscenter, der i sin helhed er foreslået anvendt til efterskole. Foto: Ernst Winckelmann, Jyske Vestkysten.

Marts

2. marts: Både Tønder og Læk lige syd for grænsen ønsker at huse det kommende Center for Mindretalsspørgsmål (omtalt under 3. januar). Repræsentanter for de to byers kommunalbestyrelser har indsendt en fællesansøgning om at blive hjemsted for centret, men vil dog også søge hver for sig uden at lægge hindringer i vejen for hinanden.

Dyster udsigt for danskheden

3. marts: Sat på spidsen af Jllp har lektor Uffe Østergaard, der er daglig leder af Århus Universitets Europastudier, i et foredrag i Flensborg udtalt, at det danske mindretal i Sydslesvig nærmest er »halvtyskere«, som Danmark næppe vil blive ved med at støtte økonomisk. Mindretallet kan ikke bevare den tætte tilknytning til Danmark, hed det bl. a. i begrundelsen, fordi de danske sydslesvigere har en anden identitet end danskerne og efterhånden vil identificere sig med de tysktalende slesvigere. Uffe Østergaard tror på et forenet Europa med en slesvigsk region fra Kongeåen til Ejderen, med Flensborg som »hovedstad«.

12. marts: Danmarks Radio vil investere 15 mill. kr. i Radio Syds studie i

Aabenraa, således at det bliver i stand til at producere tv-programmer vest for Storbælt i landsdækkende regi (JV).

22. marts: Sønderjyllands Amt og den tyske delstat Slesvig-Holsten vil i august samle 200 danske og tyske politikere, kulturpersonligheder, repræsentanter for erhvervsliv, organisationer m. v. til en konference om fremtiden for den dansk-tyske grænseregion i Europa (RB).

24. marts: Lektor Karlo Christensen, Tønder er valgt til ny formand for TV-Syd. Han afløser informationschef Per Andersen, der har været konstitueret formand, siden den mangeårige formand, Knud Øllgaard, omkom ved færgen „Estonia«s forlis (RB).

Mange museumsplaner

Museumsplaner skyder op af jorden som paddehatte. I Aabenraa har en gruppe lavet et oplæg med to store tårne og en multisal til det bestående museum. Projektet er anslået til at koste 27 mill. kr. I forbindelse med genforeningsjubilæet er der indviet et spejdermuseum i kælderlokaler under det gamle sygehus.

I Sydslesvig diskuteres oprettelsen af et mindretalsmuseum i samarbejde mellem det danske og tyske mindretal. Som tidligere omtalt arbejdes der på oprettel-

sen af et kirke- og skolemuseum i Sdr. Brarup til minde om tiden efter 1945, da både dansk undervisning og kirkegang ofte måtte forgå i barakker. Museumsinspektør Stine Wiell har slået til lyd for oprettelsen af et rummeligt dansk mindretalsmuseum i Sydslesvig, et sted, hvor man skal opleve danskheden, og hvor der bør skabe »en stor aktuel (og dyr) særudstillingsvirksomhed, der trækker folk til«.

Forfatteren, lektor Karin Johannsen-Bojsen, Flensborg, taler om behovet for et »identitetsmuseum«. Det gælder om at fastholde mindretallets historie, inden det bliver for udvandet, mener hun.

Forkortelser:

Fl.A.: Flensborg Avis
No: Nordschleswiger
Jllp.: Jyllandsposten
JV: JydskeVestkysten
RB: Ritzaus Bureau

Nyt Genforenings- og Grænsemuseum

Af KAJ GOTTLIEB NIELSEN

Formanden for Genforenings- og Grænsemuseet, Kaj Gottlieb Nielsen, fortæller om baggrunden og planerne for oprettelsen af et Genforenings- og Grænsemuseum over for Den Gamle Grænsekro ved Frederikshøj. Efter planerne åbner museet for offentligheden den 10. juli 1995.

En dag i det spæde forår 1993 blev en tanke tænkt og en ide født af en borger i Christiansfeld kommune:

Tanken om at etablere et Genforenings- og Grænsemuseum i 75-året for Genforeningen på det sted, hvor Danmarks Kong Christian den X ved Genforeningen den 10. juli 1920 red ind i det gamle land. Af nogle kaldet Nordslesvig. Af andre kaldet Sønderjylland.

I 1920 var det en stor dag for befolkningen, og endnu er der mennesker i Sønderjylland, der husker Genforeningsdagen og kongeridtet. Folk som husker, at denne store dag ikke bare vejrmæssigt var fuld af solskin.

Museumsplanerne blev vel modtaget af politikere, museumsfolk og indbyggere i Christiansfeld kommune.

Der er blevet fremstillet tegninger og planer. Museumsfolk er blevet inddraget, og man har søgt en række fonde om

midler. Ligeledes er der givet tilsagn om effekter til udstillingen, ikke alene fra eksisterende museer, som har effekter liggende i depot, men også fra private i Sønderjylland.

Museumsudvalget har ved mange møder arbejdet med dels det formelle grundlag, der resulterede i nedsættelsen af en Fondsbestyrelse, dels med etableringsplanerne for museet. Herunder er der også arbejdet med det økonomiske grundlag. Undervejs er konceptet ændret, da der viste sig en mulighed for at købe et hus fra 1877 beliggende over for Den gamle Grænsekro. Hensigten er at indrette dette hus til museum. En mulighed som Fondsbestyrelsen fandt bedre end de første og oprindelige museumsplaner. Ganske vist får vi nu et mindre museum, med et mindre udstillingsareal, men uden at det går ud over projektets ide og kvalitet. I den store have er der endvidere udvidelsesmuligheder. Som et kuriosum kan nævnes, at der findes en tinglysning, efter hvilken husets ejer skulle stille et værelse på 1. sal til rådighed for overnattende gendarmere. Fondsbestyrelsen har, i samarbejde med Sønderjyllands Amt, planer om ad åre at udbygge museet med et stiprojekt langs

Det nye Genforenings- og Grænsemuseum inden påbegyndelsen af renoveringen af bygningen. Foto: Genforenings- og Grænsemuseet.

den gamle grænse, fra Frederikshøj til Hejlsminde over Kær Mølle.

Nu nærmer 75-års dagen for denne begivenhed sig. Vi har skaffet et pænt beløb til etablering af museet, og det er nu en realitet, at et Genforenings- og Grænsemuseum vil stå klar på dagen, den 10. juli 1995, når den Kongelige familie - repræsenteret ved Dronning Margrethe, Prins Henrik, Dronning Ingrid og Prins Joachim - deltager i indvielsen af museet.

Det er planen, at museet ved Frederikshøj skal være et »åbent museum« det meste af året med fri adgang. I højsæsonen er det dog tanken at bemane museet med kustoder og etablere særudstillinger, hvortil der vil være adgang formedlet en beskedent entre. I den smukke have vil der være mulighed for et rast eller for at spise den medbragte

mad på den grønne plæne under frugttræernes skyggefulde blade.

Genforenings- og Grænsemuseet vil være med til at markere, at det *kan* la de sig gøre at leve fredeligt side om side, fordi de to befolkningsgrupper på så mange punkter har haft og stadig har en fælles historisk og kulturmæssig baggrund, som har været samlende for nord og syd, selvom tilhørsforholdet til to stater med forskellige nationaliteter og overhøjhed naturligvis har præget befolkningen og landsdelen.

Et Genforeningsmuseum er udover at være et historisk vidnesbyrd for kommende generationer tillige et fornemt nationalt monument, der understøtter det slesvigske mønstereksempel på fredelig grænseoverskridende sameksistens, som man ude i verden i disse år kunne lære rigtig meget af...

Svar på en anmeldelse...

Af H. E. SØRENSEN

Det virker lidt trist, når man i en anmeldelse som den, cpr (Carsten Porskrog Rasmussen) leverer i »Sønderjysk Månedsskrift« af mine bøger »Slotte, herregårde og voldsteder i Sønderjylland« I-II, ser et års intenst arbejde reduceret til en art referatstil af Trap Danmark, suppleret med Lennart Madsens materiale.

Desværre må jeg konstatere, at cpr næppe selv er så godt inde i stoffet, som hans anmeldelse søger at lade skinne igennem, idet han i så fald ville vide, at det anvendte kildemateriale er langt mere omfattende end som så. Det ville alene et blik i litteraturlisten kunne overbevise ham om.

Naturligvis har jeg anvendt Traps oplysninger, idet der heri findes den nok mest fyldestgørende fortegnelse over såvel slotte som gårde og voldsteder, udarbejdet af bl. a. Hans Stiesdal og P. Kr. Iversen. Det ville vist være direkte tåbeligt ikke at benytte sig af offentligtgjort materiale. Det er for så vidt det samme, jeg har gjort med hensyn til stof, som Lennart Madsen beredvilligt har givet mig lov til at anvende. Det drejer sig om to ikke tidligere publicerede kilder. For det første det kort over de sønderjyske voldsteder, som er gengivet forrest i bind I. For det andet et kompendium over de sønderjyske voldsteder, som han har udarbejdet stort set på basis af Trap, og som jeg således udmærket selv kunne have lavet. Ved at benytte hans liste sparede jeg adskillige timers arbejde. Derudover har han været behjælpelig med at finde materiale i Haderslev museums arkiv og bibliotek, ligesom andre museumsfolk har stillet oplysninger og billeder til rådighed. Det drejer

sig om bl. a. Tønder Museum og Museet på Sønderborg Slot.

I øvrigt er det morsomt, at cpr netop mener, at afsnittet om voldstederne i indledningskapitlet er »det bedste«, fordi det efter hans opfattelse skulle bygge på Lennart Madsens »omfattende forskning«. Netop dette afsnit har været genstand for en diskussion mellem Lennart Madsen og undertegnede, hvor jeg valgte at lade mine definitioner og min opfattelse blive stående, selv om vi ikke var helt enige.

Som det fremgår af litteraturlisten i bind I, er der anvendt langt over hundrede bøger og artikler, foruden et betydeligt antal periodica som »Sønderjysk Månedsskrift«, »Sønderjyske Årbøger«, »Skalk«, »Fra Als og Sundeved« og »Sprogforeningens Almanak« m. fl., der ikke er nærmere specificeret, da en opremsning heraf ville have udvidet litteraturlisten til noget nær det dobbelte. Heri indgår artikler af Johannes Hertz, Hans Stiesdal, Otto Norn, Jørgen Slettebo, Henrik Fangel, Jens Raben, Hans Neumann, Sig. Schoubye, Lennart Madsen og mange flere, som alle hver på deres felt har ydet væsentlige bidrag til forskningen af dette emne. Endelig er der anvendt værker som »Større danske landbrug«, »Danske slotte og herregårde« samt adskillige bøger og afhandlinger om især de enkelte lokaliteter.

Endelig har jeg besøgt samtlige de i bøgerne omtalte gårde. I de fleste tilfælde har jeg talt med de nuværende og enkelte tidligere ejere, som også i adskillige tilfælde har henvist til (og lånt mig) materiale, ofte upubliceret, vedrørende deres ejendomme. For at kunne beskrive

bygningernes aktuelle tilstand har jeg naturligvis været nødt til at se dem.

Det samme gør sig gældende med hensyn til voldstederne. Alle de voldsteder, som jeg overhovedet har været i stand til at besøge, er undersøgt ved selvsyn, og i flere tilfælde har jeg selv foretaget opmålinger, som i hvert fald ikke er ringere end dem, som Haderslev Museum ligger inde med. Det gælder således Voldskov, Voldbæk, Ejsbøl, Starup præstegård, Skodborghus, Kongens Holm, Kammerherre Kroghs høj, Store Elholm, Avsøholm og Elbjerg. Hvor der foreligger anvendelige opmålinger, foretaget af bl. a. Olaf Olsen, Hans Stiesdal, Vilhelm la Cour, Jens Raben og Johannes Hertz, har der ikke været nogen grund til selv at foretage opmålinger, og her er de foreliggende planer naturligvis anvendt.

Af rent praktiske grunde har det ikke været mig muligt at opsøge alle voldsteder (kørestole er ikke særligt anvendelige i pløjjord), hvorfor jeg i en række tilfælde har været nødsaget til at holde mig til de foreliggende planer og fotografier samt de iagttagelser, andre (bl. a. Lennart Madsen) har gjort på stedet.

En af cpr's væsentligste anker er, at jeg gengiver Traps »komprimerede og stofmættede ejerrække« i »mere letflydende, men også mindre præcis form«. Dels ved at »springe over en række ejere«, dels ved enkelte direkte fejl, hvilket dokumenteres med to eksempler, som jeg naturligvis ikke skal anfægte, men beklage.

Det har imidlertid aldrig været intentionen, at bøgerne skulle gengive fuldstændige ejerlister vedrørende de enkelte gårde. Derimod skulle bøgerne fortælle gårdenes historie for den interesserede læser, så man fik et indtryk af, hvad der gjorde netop denne gård interessant. I adskillige tilfælde kunne jeg have bragt betydeligt længere og mere detaljerede

ejer- og brugerrækker end dem, Trap bringer, hvis jeg havde ønsket det. Og det er da også sket enkelte steder, men i de fleste tilfælde ville det næppe have været til glæde for mange andre end gårdenes ejere. Det er ofte dem, der i forvejen er i besiddelse af sådanne ejerrækker.

I adskillige tilfælde er der derimod skrevet betydeligt mere om særligt interessante ejere af og begivenheder omkring gårdene, end Trap bringer. Dette netop fordi der er søgt oplysninger fra mange forskellige kilder, mens Trap i andre tilfælde (specielt ved enkelte af de »store slotte«) er mere omfattende end den tekst, jeg har valgt at bringe. Den læser, som ønsker at gå ned i detaljerne vedrørende bl. a. Sønderborg slots bygningshistorie, må derfor søge andetsteds, i f. eks. Slettebos og Norns store værk om slottets historie.

Formålet med mine bøger har været at give den alment interesserede læser et indblik i den brogede og spændende historie, som knytter sig til de sønderjyske slotte og herregårde. Derfor er der også berettet mere udførligt om særligt markante ejere og begivenheder. I en række tilfælde er der gengivet sagn- og folkevisestof, som knytter sig til gårdene, uden at dette i alle tilfælde kan anses for at være historisk »nagelfast«, hvilket der også gøres opmærksom på i indledningskapitlet.

Sammesteds er det desuden præciseret, at bogen ud over de egentlige storgodser medtager såvel adelige frigårde som »gårde med herregårdslignende status«, herunder bl. a. fogedgårde, fordi de i de herregårdsløse egne stort set spillede den rolle, som de »rigtige« herregårde havde.

Måske har mit net været for finmasket, så en enkelt undermåler er smuttet med. Men det havde vel været værre, om det modsatte havde været tilfældet.

Det sker – på nordslesvigske museer

Nye udstillinger i Museet for Frøslevlejren

Gennem de sidste tre år har Museet for Frøslevlejren og Dansk Røde Kors Museum arbejdet med en hårdt tiltrængt nyopstilling af den permanente udstilling i Museet for Frøslevlejren. Nyopstillingen er foretaget etapevis i takt med, at museet har rejst de nødvendige fondsmidler. Museets faste driftstilskud levner ikke rum for større udstillingsaktiviteter.

Nyopstillingen begyndte i hovedvagtårnet, hvor museet ud fra en filosofi om, at denne bygning lå uden for det egentlige fangeområde, belyste emner som: den politiske baggrund for opførelsen af Frøslevlejren, bygningshistorien, den tyske overvågning og forvaltning af lejren samt Den danske Forvaltnings (det danske fængselsvæsen) betydningsfulde virke i lejren. Altsammen emner, som ikke var belyst i den gamle udstilling.

I den tidligere fangebarak H4, som lå indenfor pigtråden, har museet koncentreret sig om at belyse de væsentligste sider ved fangernes dagligdag i lejren: Fangeselvstyret, de mange og sære arbejdskommandoer i lejren, kulturlivet, illegal virksomhed mv. Senest har museet lavet en udstilling om modstandsbevægelsen, som var de fleste fangers baggrund.

Tilbage står at belyse et emne, som i høj grad prægede fangernes hverdag, nemlig de vilkårlige deportationer af Frøslevfanger til KZ-lejr i Tyskland, hvor fangerne mødte ganske andre forhold end i Frøslev. Angsten for deportation hvide som en tung skygge over fangerne.

Netop de frygtelige forhold i KZ-lejrene er en konstant referenceramme for nyopstillingen, som derved understreger Frøslevlejrens specielle status blandt ty-

ske lejre. Museet tog i 1994 hul på dette vigtige emne, men efter at have investeret i en ny og mere publikumsvenlig tavle over deporterede fanger, måtte museet konstatere, at den indsamlede kapital var opbrugt. I de første måneder af 1995 har museet rent økonomisk sikret en færdiggørelse af nyopstillingen. Diverse fonde, f. eks. Aage V. Jensens Fond og Cold Stores Fond, har doneret ialt 210.000 kr. til formålet. Imidlertid kniber det nu med en anden ressource, nemlig tid. 50-året for befrielsen og de mange aktiviteter i forbindelse med markeringen heraf mere end lægger beslag på museets tid.

Efter den 5. maj håber museet dog at gå igang med den endelige færdiggørelse af nyopstillingen.

Museet har nyligt oplevet det interessante at få landsanmeldt sin nyopstilling. I sin nyligt udkomne og stærkt omtalte bog »Hvilken befrielse« om sin traumatiske nazistiske familiebaggrund har historikeren Claus Bryld, docent ved Roskilde Universitet, beskrevet et besøg i Frøslevlejren. Eller for Claus Bryld *Faarhuslejren*, hvor han som dreng besøgte sin indespærrede far. Om sit besøg skriver Bryld:

»Jeg har haft dunkle planer om enten at spørge de stedlige museumsfolk op i deres åbne ansigter om, hvor minderne fra Faarhuslejren, som jeg kendte den, er eller i det mindste at gå rundt på udstillingen i et ha-stemt humør. Men vagterne ser så rare ud, det er vist pensionerede frihedskæmpere, der arbejder gratis. Måske har de livsvarig ydelse fra Frihedsfonden men alligevel.

Og som sædvanlig, og gudskelov, gør andre menneskers lidelser indtryk på én... Min vrede opløses i nysgerrighed. Det er

Tønder Museum

14. maj - 6. aug.: En kniplerske i det 20. århundrede.

27. maj - 6. aug.: Tøj og kniplinger fra vestslesvigske skifter 1700-1830.

Sønderjyllands Kunstmuseum

Indtil 14. maj: Kehnet Nielsen - malerier af en af »de unge vilde« fra 1980'erne.

Indtil 15. juni: »Raffael Rheinsberg - Potsdamer Raum«

Aabenraa Museum

Indtil 28. maj: Skoleskibet der forsvandt. Omkring »Københavns« forlis i julen 1928.

Hjemmeværnsmuseet, Frøslevlejren

Indtil 31. maj: Jubilæumsudstilling - Luftmeldekorpset 60 år og Flyvestationskorpset 40 år.

Museet på Sønderborg Slot

Indtil 28. maj: Jernalderkrigernes skibe. En udstilling om nye og gamle udgravninger i Nydam Mose.

9. maj - 1. okt.: Folkenes selvbestemmelsesret - Slesvig 1920. En udstilling om folkeafstemningerne og Genforeningen i 1920.

Midtsønderjyllands Museum

Indtil 7. maj: Udstilling af Ribe Kunstforenings medlemmer.

Cathrinesminde Teglværksmuseum

Indtil 5. juni: Småskibsfarten fra Flensborg Fjord

Haderslev Museum

4. maj kl. 15.30: Besættelsen og befrielsen i Haderslev.

Den nyproducerede video-film: »Spærretid I-II« fra Det danske Videoværksted vises på storskærm.

20. maj - 6. aug.: Gode gaver.

Kalejdoskopisk udstilling af gaver til museets samlinger gennem årene 1990-94.

en meget dygtig udstilling, professionelt og engageret arbejde. Må være lavet af yngre historikere og etnologer, ikke af Frihedskampens Veteraner eller Frihedsmuseets Venner.« (s. 176).

Her må et par kommentarer være på plads: Claus Bryld, som åbenbart har besøgt museet i sommerferien, hvor museet med tak tager imod gamle fangers tilbud om kustode-assistance, kunne roligt have spurgt museumsinspektøren vedrørende Faarhuslejren. Emnet er ikke tabu for mu-

seet, som afslutningsvis i den nye udstilling vil omtale overgangen fra Frøslevlejre til Faarhuslejr. Men med museets nuværende formålsparagraf (og navn) kan Faarhuslejren aldrig blive et hovedemne i hvert fald udstillingsmæssigt.

Så takker museet iøvrigt Bryld for den rosende omtale af udstillingen, og inspektøren noterer med interesse, at han er omtalt i flertal.

Henrik Skov Kristensen

Kobbermøllen ved Krusaa

Jens-Peter Hansen: *Kobbermøllen ved Krusaa, arbejderboligerne ved et dansk industrianlæg gennem 400 år. Foreningen til Gamle Bygningers Bevarelse, København, 1994. 96 s. ill. Pris: 122,50 kr.*

Jens-Peter Hansen (JPH) har på foranledning af Foreningen til Gamle Bygningers Bevarelse udarbejdet en veldokumenteret lille bog om kobbermøllen ved Kruså. Bogen udspringer af det endnu uafsluttede restaurerings- og bevaringsprojekt for de gamle arbejderboliger på stedet, som påbegyndtes i 1980'erne. På trods af bogens undertitel dækker den langt bredere end blot at behandle arbejderboligerne i en snæver bygningshistorisk sammenhæng.

Kruså Kobbermølle, hvis betydning næppe er almindeligt kendt i industrihistoriske kredse, fungerede lige fra 1600-tallet og frem til 1962 på samme sted. Det var periodevis den betydeligste kobberforarbejdende virksomhed i Danmark. Møllens produkter strakte sig fra traditionelle kobbervarer til valsede kobberplader beregnet til forhudning af den danske orlogsflåde.

Denne tidlige og omfattende danske industrivirksomhed blev drevet ved vandkraft og opbyggede gennem tiden et omfattende produktionskompleks med mølledam, fabriksbygninger, ovne, 18-20 vandhjul, hamre og valseværk. Samtidig opstod et af de relativt fåtallige danske fabriksfund omkring møllen, hvoraf arbejderboligerne endnu er bevaret. Periodevis arbejdede op til et par hundrede mand på stedet.

Bogen kan læses som et detaljeret og generelt veldokumenteret lokalhistorisk studie, men det rummer også en fin indplacering i periodens generelle industri- og teknologihistorie.

I et afsluttende afsnit gives en velillustreret fremstilling af arbejdet med bevarelse, fredning og den igangværende restaurering. Det er bogens fortjeneste at behandle de ofte problematiske aspekter af bygningsbevarelse og

restaurering og ikke blot betragte arbejderboligerne i en snæver bygningshistorisk sammenhæng.

På denne baggrund må et par kritiske kommentarer betragtes som mindre væsentlige. Forfatteren giver en noget sludret redegørelse for begrebet »industri«, ligesom det heller ikke er anmelderen bekendt, at ordet fabrik skulle have rødder i det franske. Ordet kommer vel af det latinske »fabrica«. Stedvis vover JPH sig på tynd is, når han behandler periodens industri- og teknologihistorie. Det er f. eks. en misforståelse, når forfatteren tror, at den såkaldte søorm var »indslæbt fra tropiske farvande«, og efterfølgende forårsagede skader på skibe her i landet. Ormen kan ikke leve i danske farvande, og kobberforhudningen rettede sig netop mod skibsfart i fremmede farvande. Endvidere skal det bemærkes, at betegnelsen Orlogsværftet først anvendtes fra 1856.

Med bogen om kobbermøllen i Kruså har JPH vist, at det kan lade sig gøre på frugtbar måde at kombinere bygningshistoriske studier med den bredere industri- og teknologihistorie, og det er der på mange måder kommet en nydelig bog ud af. Lay-out og tryk er nydeligt udført, og Foreningen til Gamle Bygningers Bevarelse har fået et fint resultat af dette initiativ.

Henrik Harnow

En sønderjysk guldgraver

Nis Peter Rossen: *Dagbogsoptegnelser fra Australien og New Zealand 1854-1866. Henning Haaugaards Forlag Kolding 1993. 286 s. Trykt som manuskript.*

Nis Peter Rossen blev født i Branderup sogn i 1833 og døde i Agerskov i 1917. Sammen med en flok på ca. 20 unge sønderjyder udvandrede han i 1854 til Australien. Her var der i 1851 fundet guld, og efterretningerne herom var i 1852 nået til Danmark. Det satte gang i rejselysten hos mange unge, og i de følgende år rejste der mange unge mænd afsted for at prøve lykken. Fra Sønderjylland

var der således udvandringshold både i 1853, -54 og 1855. Rejsen gik over Kiel, Hamborg og London til Liverpool, hvorfra skibsrejsen til Australien varede ca. fire måneder.

Rossen førte dagbog, konstant og udførligt, under hele sin lange og eventyrlige rejse. Dagbogsnoterne giver et fint indblik i den fremmede og brydsomme tilværelse, han mødte, og den nøgternhed og åbenhed, hvormed han mødte alle udfordringer. I modsætning til mange andre udvandrere lærte Rossen sig engelsk, bogholderi og minejura. Årene i Australien var hårde, og guldet kom ikke til at glimte i lommerne. I 1862 rejste han derfor til New Zealand for lånte rejsepenge og med hele sin bagage på ryggen. Her fik han gode kammerater og kom for første gang til at tjene penge.

Forbindelsen til Sønderjylland blev fastholdt gennem breve, selvom de var mange måneder undervejs. Krigen i 1864 hørte Rossen om med sorg, og da statsminister Monrad efter nederlaget udvandrede til New Zealand, forsøgte Rossen at træffe ham, men det lykkedes ikke. I 1866 besluttede han sig pludselig til at besøge Sønderjylland og rejste med få dage afbrud.

Nis Peter Rossens dagbogsoptegnelser er en fængslende beretning, der bringer os tæt på fortidens mennesker, men bogen kunne nok have fortjent en lidt smukkere udgivesform.

ia

Fremragende kunstnerleksikon

Ulrike Wolff-Thomsen: Lexikon Schleswig-holsteinscher Künstlerinnen. Udgivet af Städtisches Museum Flensburg. Verlag Boyens & Co Heide, 1994, 356 s. ill.

Umiddelbart kan det undre, at det skulle være nødvendigt at udgive et særligt leksikon over kvindelige kunstnere. Men så snart man går i gang med at bladere i det store og prægtige værk, fanges man af en righoldighed af oplysninger, som man ikke kendte i forvejen, og forundres over at denne kvindelige skabergerning i så høj grad har været overset i de vanlige kunsthistorier og leksika. Det er derfor et tiltrængt initiativ og meget prisværdigt projekt, som er blevet realiseret på bymuseet i Flensburg. Det vidner

om en imponerende arbejdsindsats og en fremragende formidlingsevne hos den unge kunsthistoriker Ulrike Wolff-Thomsen. Hun har både skrevet hovedparten af biografierne og en fin, generel indføring på 25 sider om kvindelige malere, grafikere, billedhuggere og fotografer fra det 17. århundredes »Dilettantinnen« til professionaliseringen omkring år 1900.

Bogens hovedafsnit rummer over 400 biografier fra barokken til nutiden. Biografierne er fremstillet som det danske kunstnerleksikon Weilbach, som også har stillet oplysninger til rådighed for de tyske kolleger. Men det slesvig-holstenske leksikon er langt mere indbydende end Weilbach at læse i, fordi det i modsætning til det danske leksikon rummer illustrationer, såvel portrætter af kunstnerne som værkbilleder. Da mange af disse kvindelige kunstnere ikke er dokumenterede i de offentlige samlinger, må det have været overordentlig svært at fremskaffe det omfangsrige illustrationsmateriale.

I mange danske standardværker, f. eks. Dansk Identitetshistorie og Dansk Landbrugshistorie, får Sønderjylland en stedmoderlig behandling på grund af områdets særlige statspolitiske forhold, der besværliggør arkivstudier. Derfor er der grund til at fremhæve, at dette kunstnerleksikon medtager Nordslesvig indtil 1920. Der er således gode introduktioner til en række kunstnere, som har virket i Nordslesvig (f. eks. som Charlotte von Krogh, født i Husum 1827 og død i Haderslev 1913, Helen Jacobsen, født i Kjær 1888) og danske kunstnere født i Sønderjylland (f. eks. Emma Meyer, født i Flensborg 1859 og Anne Marie Carl Nielsen, født i Sdr. Stenderup 1863). De meget udførlige litteraturhenvisninger er med til at gøre det slesvig-holstenske kunstnerleksikon til et standardværk, som man ofte vil bruge med glæde.

ia

Næste nummer
udkommer i begyndelsen
af juni.

Så kom freden

Bagsiden
om
forsiden

Man skal vist have oplevet befrielsen for rigtig at forstå den eksplosion af spontan glædesrus, der bredte sig med budskabet fra London fredag den 4. maj 1945 kl. 20.35 om de tyske troppers kapitulation i Nordvesttyskland, Holland og Danmark. For Sønderjyllands vedkommende blev det startskuddet på en begejstring, der ikke var set siden Genforeningen 25 år tidligere.

»Og saa stormede Folk ud paa Gaderne, fyldt af en ubændig Trang til at meddele sig til andre. Mange havde Flag i Hånden eller paa Frakkeopslagene, i Husene rullede Mørklægningsgardinerne op, saa Lyset straaledede ud over Gaderne, og Folk raabte 'Til Lykke' til hinanden tværs over Gaden«.

Meddelelsen blev samtidig signalet til modstandsbevægelsen om at træde i aktion. Den kom ikke uventet. I Aabenraa, hvor modstandsfolkene allerede var blevet alarmeret den 3. maj, var våbene som alle andre steder fundet frem og gjort i stand. Frihedskæmperne var derfor klar, da de ved kapitulationens ikrafttræden lørdag den 5. maj kl. 8 om morgenen med deres rød- hvide-blå armbind rykkede ud for at opretholde ro og orden, bevogte offentlige bygninger og forhindre selvtægt. Kort tid efter begyndte de første arrestationer af naziledere, stikkere og i Sønderjylland medlemmer af de tyske mindretal.

»Radiomeddelelsen i Aftes om Kapitulationen vakte ubeskrivelig Glæde i Sønderjylland. Paa faa Minutter vidste hele Landsdelens danske Befolkning Besked med den glædelige Begivenhed... Man lykønskede hinanden indenfor Familiens snævre Kreds mange med Taarer i Øjet, for derefter at opsøge Naboer og Venner, hvem man vilde dele Glæden med«.

Dagen var ikke alene fyldt med glæde.

Der var en latent spænding mellem de tyske militære enheder og modstandsbevægelsen. Kombinationen af frustrerede tyske kommandanter, dårlig kommunikation og unge frihedskæmpere med våben, gav anledning til en række alvorlige episoder med flere døde og sårede til følge. Faktisk blev befrielsesdagene i Danmark nogle af de mest blodige i de fem besættelsesår. I Kolding, Esbjerg og Aabenraa søgte de tyske styrker således hen på formiddagen at bekæmpe modstandsbevægelsen. Heldigvis greb udenrigsministeriet meget hurtigt ind og det tyske militær fik ordre til at indstille kampene og i øvrigt blive på kasserne.

Endnu var de engelske tropper ikke nået til Danmark. Der gik to dage, før de første tropper fra »The Royal Dragoons« overskred grænsen den 7. maj om formiddagen. Indtil da måtte befolkningen nøjes med en lille delegation af allierede pressefolk, der blev budt velkommen af redaktør Fr. v. Jessen foran Folkehjem den 5. maj.

»Saa kom Englænderne. Hurraraabene begyndte som en svag Susen ude et Sted paa Kystvejen og løb saa som en Kæmpemæssig Bølge op gennem Byens Gader, hvor Folk stod som Sild i en Tønde... Begejstringen steg til uanede Højder. Frihedskæmperne prøvede forgæves at stemme op for store Mængder af begejstrede Mennesker, som ønskede at trykke Befrierne i Haanden«.

Dagen efter begyndte de første tyske soldater at vandre sydpå med deres våben og så meget bagage, som de kunne bære. Dog kun til grænsen, hvor det engelske militær stod klar til at beslaglægge våben og andre effekter. Freden var endelig kommet til Danmark.

kf